

Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında Konvensiya

Nəşr tarixi: 25.11. 2016

Əsli: İngilis dilində

qeyri-rəsmi tərcümə

Əlilliyi olan Şəxslərin Hüquqları üzrə Komitə

İnklüziv təhsil hüquqları ilə bağlı 4 saylı ümumi şərh (2016)

I. Giriş

1. Tarixən sosial yardıma ehtiyacı olan kimi baxılan əlilliyi olan şəxslər artıq beynəlxalq hüquqa əsasən ayrı-seçkilik olmadan və bərabər imkanlar əsasında təhsil almaq hüququnu tələb edən hüquq sahibləri kimi tanınırlar. Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyası (1989), Hər kəs üçün təhsil haqqında Ümumdünya Bəyannaməsi (1990), Əlilliyi olan şəxslər üçün imkanların bərabərləşdirilməsinə dair Standart Qaydalar (1993) və Salamanka bəyanatı və fəaliyyət çərçivəsinin (1994) hər biri əlilliyi olan şəxslərin təhsil hüququna dair məlumatlılığın artırılmasını sübut edən tədbirləri əhatə edir.

2. İnklüzivliyin təhsil hüququnun təmin edilməsi üçün əsas amil kimi daxil edilməsi son 30 il ərzində güclənmiş və bu keyfiyyətli inklüziv təhsildən bəhs edən ilk hüquqi qüvvəyə malik olan Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında Konvensiyada təsbit edilmişdir. 4-cü Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərində inklüziv, keyfiyyətli və ədalətli təhsilin əhəmiyyəti təsdiq edilir. İnklüziv təhsil əlilliyi olan şagirdlər də daxil olmaqla, bütün şagirdlər üçün yüksək keyfiyyətli təhsilin təmin edilməsi və inklüziv, dinc və ədalətli cəmiyyətlərin inkişafı üçün əsas amildir. Bundan əlavə, müzakirə olunmalı vacib təhsil, sosial və iqtisadi məsələlər qalmaqdadır. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığının əlilliyi olan şəxslərin təhsil hüququ ilə bağlı tematik araşdırmaya dair hesabatında əks olunduğu kimi yalnız inklüziv təhsil əlilliyi olan şəxslər üçün həm keyfiyyətli təhsil, həm də sosial inkişafı təmin edən, təhsil hüququnun universallığı və ayrı-seçkiliyə yol verilməməsinə təmin edə bilər¹.

3. Bununla belə, əldə edilmiş irəliləyişlərə baxmayaraq, Komitə ciddi çətinliklərin davam etməsindən narahatdır. Milyonlarla əlilliyi olan şəxs təhsil hüququndan məhrum edilir və bir çox hallarda onların təhsili yalnız əlilliyi olan şəxslərin öz yaşadlarından təcrid olunduğu mühit və təhsilin aşağı keyfiyyətdə olduğu formada mümkün olur.

¹Baxın A/HRC/25/29 və Düz.1, para. 3 və 68

3. Əlilliyi olan şəxslərin inklüziv təhsilə çıxışına əngəl olan maneələrə bir neçə amil aid edilə bilər: Bunlara daxildir:

(a) Şəxsin fərdi məhdudiyyətlərdən daha çox əlilliyi olan şəxsləri təcrid edən icma və cəmiyyət daxilində maneələrə əsaslanan əlilliyin insan hüquqları modelini başa düşə və ya icra edə bilməmək;

(b) Müəssisələrdə uzun müddət yaşayan əlilliyi olan şəxslərin təcrid olunmasını daha da mürəkkəbləşdiyi, onlara qarşı davamlı ayrı-seçkiliyin edilməsi və əlilliyi olan şəxslərdən gözləntilərin aşağı olması, qərəz və qorxunun artması və bu vəziyyətin həll edilməmiş qalması;

(c) Inklüziv və keyfiyyətli təhsil və müxtəlifliyin mahiyyəti və üstünlükləri, o cümlədən hər kəs üçün təhsildə rəqabətlik haqqında məlumatsızlıq; valideynlər üçün maarifləndirmənin olmaması; dəstək tələblərinin ehtiyacları uyğun olmaması təhsilin keyfiyyətini azalmasına və dollay yolla başqalarına mənfi təsir edəcəyi ilə bağlı əsassız qorxu və stereotiplərə gətirib çıxarması;

(d) Məlumatların və tədqiqatların olmaması (həm hesabatlılıq, həm də proqramın inkişafı üçün vacibdir) inklüziv və keyfiyyətli təhsili təşviq etmək üçün effektiv siyasət və tədbirlərin işlənilib hazırlanmasına mane olması;

(e) Inklüziv təhsil hüququnun həyata keçirilməsinə siyasi iradənin, texniki biliyin və potensialın olmaması, o cümlədən bütün pedaqoji heyətin qeyri-adekvat hazırlığı;

(f) Əlilliyi olan tələbələrin təhsilə cəlb edilməsi üçün nazirliklərarası koordinasiya, dəstək və dayanıqlıqla bağlı təşəbbüs və ağılabatan uyğunlaşdırılma ilə təmin etmək üçün uyğunsuz və yetərsiz maliyyələşdirmə mexanizmləri;

(g) Qanun pozuntularına görə kompensasiya tələb etmək üçün hüquqi vasitələrin və mexanizmlərin olmaması.

5. Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında Konvensiyaya üzv olan dövlətlər inklüziv təhsilin həyata keçirilməsi üçün görülmüş bütün tədbirlərdə Konvensiyanın əsas ümumi prinsiplərini nəzərə almalı və inklüziv təhsil sisteminin inkişafı prosesinin və nəticələrinin 3-cü maddəyə uyğun olmasını təmin etməlidirlər.

6. Hazırkı ümumi şərh faktiki və ya gələcəkdəki bütün əlilliyi olan şəxslərə şamil edilir². Komitə qəbul edir ki, bəzi qruplar digərlərinə nisbətən təhsildən kənar qalma riski daha yüksəkdir, Bu qrupa daxildir: əqli və ya iki və daha çox xəstəliyi olan əlilliyi olan şəxslər, görmə və eşitmə qabiliyyəti məhdud şəxslər, autizm sindromu olan şəxslər və humanitar fəvqəladə hallar zamanı əlilliyi olan şəxslər.

²Əlilliyi olan şəxslərin Hüquqları haqqında” Konvensiyanın 1-ci (2) maddəsi.

7. 4 maddənin 3-cü bəndinə uyğun olaraq iştirakçı dövlətlər inklüziv təhsil siyasətinin planlaşdırılması, həyata keçirilməsi, monitorinqi və qiymətləndirilməsinin bütün aspektlərində əlilliyi olan şəxslərin təşkilatları vasitəsilə əlilliyi olan şəxslərlə, o cümlədən əlilliyi olan uşaqlarla məsləhətləşməli və onları fəal şəkildə bu prosesə cəlb etməlidirlər. Əlilliyi olan şəxslər və lazım gəldikdə onların ailələri yalnız təhsil alan şəxs kimi deyil, həm də tərəfdaş kimi tanınmalıdırlar.

II. 24-cü maddənin normativ məzmunu

8. 24-cü maddənin 1-ci bəndinə uyğun olaraq iştirakçı dövlətlər əlilliyi olan şəxslərin məktəbəqədər, ibtidai, orta və ali təhsil, peşə hazırlığı, böyüklər üçün təhsil və fasiləsiz təhsil, məktəbdənkənar təhsili daxil olmaqla, təhsilin bütün səviyyələrdə inklüziv təhsil sistemi vasitəsilə bütün tələbələrin eləcə də, əlilliyi olan tələbələrin heç bir ayrı-seçkilik olmadan və digərləri ilə bərabər şəkildə təhsil hüququnun həyata keçirilmələrini təmin etməlidirlər.

9. Inklüziv təhsil hüququnun təmin edilməsi bütün formal və qeyri-formal təhsil mühitlərində mədəniyyət, siyasət və praktikada dəyişiklikləri və fərdi tələbələrin və müxtəlif ehtiyacların təmin edilməsini və bunun həyata keçməsinə mane olan əngələrin aradan qaldırılmasını ehtiva edir. Bu təhsil sistemində bütün tələbələrin müyəssərliyini təmin etmək üçün potensialın gücləndirilməsini nəzərdə tutur. O, bütün tələbələrin xüsusilə, müxtəlif səbəblərdən kənarlaşdırma və ya təcrid olunma riski olan tələbələrin tam və effektiv iştirakına, müyəssərliyinə, davamiyyətinə və nailiyyətlərinə diqqət yetirir. Inklüzivlik ayrı-seçkiliyə yol verilmədən yüksək keyfiyyətli formal və qeyri-formal təhsilə çıxışı və irəliləyişini nəzərdə tutur. Inklüzivlik cəmiyyət, sistem və strukturlara zərərli stereotiplər də daxil olmaqla ayrı-seçkiliklə mübarizə aparmağa, müxtəlifliyi qəbul etməyə, iştirakçılığı təşviq etməyə və əlilliyi olan tələbələrin rifahına və nailiyyətlərinə diqqət yetirməklə hər kəs üçün öyrənmə və iştirakçılıq üçün maneələri aradan qaldırmağa çalışır. Bunun üçün qanunvericilikdə, siyasətdə və təhsilin maliyyələşdirilməsi, idarə edilməsi, layihələndirilməsi, təmin edilməsi və monitorinqi ilə bağlı mexanizmlərdə köklü dəyişikliklər tələb edir.

10. Inklüziv təhsil aşağıdakı kimi başa düşülməlidir:

(a) Bütün tələbələrin əsas insan hüququ. Qeyd edilməlidir ki, təhsil şagirdin hüququdur, uşaqlara münasibətdə valideyn və ya himayəçinin hüququ deyil. Buna görə də uşağın hüquqları valideyn vəzifələrindən daha üstündür;

(b) Bütün tələbələrin rifahına diqqət edən, ləyaqətinə və müstəqilliyinə hörmət edən, fərdlərin tələblərini nəzərə alan və cəmiyyətə səmərəli şəkildə daxil olmaq və töhfə vermək qabiliyyətini qəbul edən prinsipdir;

(c) Digər insan hüquqlarının həyata keçirilməsi üçün vasitə. Bu, əlilliyi olan şəxslərin yoxsulluqdan xilas olması, öz icmalarında tam iştirak etmək və istismardan qorunmaq üçün əsas vasitədir³. Eləcə də, inklüziv cəmiyyətlərin formalaşması üçün əsas vasitədir;

³ İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitənin təhsil hüququ barədə 13 sayılı (1999) ümumi şərh.

(d) Təhsil hüququna mane olan əngəlləri aradan qaldırmaq üçün davamlı və fəal öhdəlikləri yerinə yetirməklə, mədəniyyət, siyasət və məktəblərin praktikasında müntəzəm dəyişikliklər etməklə birlikdə bütün tələbələrə uyğunlaşdırılması və onları effektiv şəkildə əhatə etməsidir.

11. Komitə təcrid etmə, fərqqoyma, inteqrasiya və inklüzivlik arasındakı fərqlərin tanınmasının əhəmiyyətini vurğulayır. Təcrid etmə, tələbələrin hər hansı formada təhsilə müyəssərliyini birbaşa və ya dolayısı yolla əngəl törətdikdə və ya məhrum etdikdə baş verir. Fərqqoyma, əlilliyi olan tələbələrin təhsilini əlilliyi olmayan tələbələrdən təcrid olunmuş şəkildə müəyyən və müxtəlif əlilliyə uyğun nəzərdə tutulmuş və ya istifadə edilən ayrı-ayrı mühitlərdə təmin edildikdə baş verir. İnteqrasiya əlilliyi olan şəxslərin ümumi təhsil müəssisələrinin standart tələblərə uyğunlaşdırmaqla həmin təhsil müəssisələrinə qəbul edilməsi prosesidir⁴. Inklüzivlik təhsildə fənlər üzrə məzmunun, tədris metodlarının, yanaşmaların, struktur və strategiyaların dəyişiklik və uyğunlaşmalarını özündə əks etdirən sistemli islahat prosesini əhatə edir ki, bu, maneələri aradan qaldıraraq müvafiq yaş qrupuna aid olan bütün tələbələrə bərabər və qarşılıqlı öyrənmə təcrübəsi və onların tələblərinə və ehtiyaclarına uyğun gələn mühitlə təmin edilməsidir. Əlilliyi olan tələbələrin, məsələn, təşkilati, kurikulumuna və tədris və öyrənmə strategiyalarına strukturlu dəyişikliklər edilmədən ümumi siniflərdə yerləşdirilməsi inklüzivlik deyildir. Bundan əlavə, inteqrasiya avtomatik olaraq fərqqoymadan inklüzivliyə keçidə zəmanət vermir.

12. Inklüziv təhsilin əsas xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

(a) "Tam sistem" yanaşması: təhsil nazirlikləri resursları inklüziv təhsilin inkişaf etdirilməsinə və institusional mədəniyyət, siyasət və təcrübələrdə zəruri dəyişikliklərin edilməsi üçün sərf etməlidir.

(b) "Tam təhsil mühiti": bütün pillələrdə və sahələrdə inklüziv təhsilin inkişaf etdirilməsində və institusional mədəniyyət, siyasətin tətbiqində, eyni zamanda sinifdə tədris və müəllim-sagird münasibətləri, iclasları, müəllim nəzarəti, məsləhət xidmətləri və tibbi xidmət, məktəb səfərləri, büdcə ayırmalarında, əlilliyi olan və olmayan tələbələrin valideynləri ilə, lazım olduqda yerli icma və ya daha geniş ictimaiyyətlə əlaqələrin qurulmasında məsul olan təhsil müəssisələrinin rəhbərliyinin təşəbbüsü vacibdir;

(c) "Bütün şəxs" yanaşması: hər bir şəxsin öyrənmə potensialı qəbul edilir və bütün təhsilənlər, o cümlədən əlilliyi olan tələbələrdən gözlənilən yüksəkdir. Inklüziv təhsil müxtəlif güclü tərəflərə, ehtiyaclarına və öyrənmə üslublarına uyğunlaşdırılmış çevik kurikulumlar, tədris və təlim metodları təklif edir. Bu yanaşma bütün tələbələrin öz potensiallarını üzə çıxara bilmələri üçün dəstəyin, ağılabatan uyğunlaşdırılmanı və erkən müdaxilənin təmin edilməsini nəzərdə tutur. Tədris fəaliyyətlərini planlaşdırarkən diqqəti məzmun deyil, təhsilənlərin qabiliyyətinə və məqsədlərinə yönəldilir. "Bütün şəxs" yanaşması uyğun dəstək, müyəssər öyrənmə mühitlərində və inklüziv sinifdə tədrisi təmin etməklə təhsil mühitində seqreqasiyaya son qoymağı hədəfləyir.

⁴ Baxın A/HRC/25/29 və Düz.1, para. 4, və BMT-nin Uşaq Fondu (UNICEF), Əlilliyi olan uşaqların təhsil hüququ: Inklüziv təhsillə bağlı hüquqlara əsaslanan yanaşma (Cenevrə, 2012-ci il).

Təhsil sistemi tələbələri bu sistemə uyğunlaşması deyil, təhsil sistemi fərdlərə uyğunlaşdırmalıdır.

(d) Müəllimlərə dəstək: bütün müəllimlər eləcə də əlilliyi olan müəllimlər və digər işçilərin inklüziv təhsil mühitlərinə uyğunlaşması, əsas bilik və sərişələri öyrənmələri üçün lazım olan təhsil və təlimlə təmin olunurlar. Inklüziv mədəniyyət əməkdaşlıq, qarşılıqlı əlaqə və problemlərin həlli yolu ilə fəaliyyət göstərilməsinə təşviq edən əlçatan və dəstəkləyici mühiti təmin edir.

(e) Müxtəlifliyə hörmət edilməsi və dəyər verilməsi: irqi, dərisinin rəngi, cinsi, dili, dini mənsubiyyəti, siyasi və digər etiqadları, milli, etnik, aborigen və ya sosial mənşəyi, əmlak vəziyyəti, təvəllüdü, yaşı, əlillik və digər əlamətlərindən asılı olmayaraq icmasının bütün üzvləri bərabər şəkildə qəbul edilməli və müxtəlifliyə hörmət göstərilməlidir. Bütün tələbələr dəyər və hörməti hiss etməli, cəmiyyətə daxil edilməli və dinlənilməlidir. Sui-istifadənin və zorakılığın qarşısını alınması effektiv tədbirlər görülür. Inklüzivlik tələbələrə fərdi yanaşmanı tələb edir.

(f) Öyrənmək üçün əlverişli mühit: inklüziv təlim mühitləri hər kəsin özünü təhlükəsiz hiss etdiyi, dəstəkləndiyi, həvəsləndirildiyi və özünü ifadə edə bildiyi və məktəb icmasının yaradılmasında şagirdlərin cəlb edilməsinə böyük önəm verildiyi müyəssər mühitdir. Qəbul edilmə həmyaşıdlar arasında öyrənmə, müsbət münasibətlər, dostluqlar qurulduqda mümkün olur.

(g) Səmərəli keçidlər: əlilliyi olan şagirdlər məktəbdən peşə təhsilinə və ali təhsilə və nəhayət, iş həyatına səmərəli keçidin təmin edilməsi üçün dəstək alırlar. Şagirdlərin bacarıqları və özünə inamı inkişaf etdirilir və onlar ağılabatan uyğunlaşdırılma ilə təmin olunur, onlara münasibətdə qiymətləndirmə və imtahan prosesində bərabər rəftar edilir və bacarıqları və nailiyyətləri digərləri ilə bərabər şəkildə təsdiqlənir;

(h) Tərəfdaşlığın tanınması: müəllim və tələbə assosiasiyaları və federasiyaları, əlilliyi olan şəxslərin təşkilatları, məktəb şuraları, valideyn-müəllim assosiasiyaları və digər məktəbə dəstək qrupları, həm formal, həm də qeyri-formal əlilliyin başa düşülməsini və bu barədə məlumatlılığı artırmağa təşviq edirlər. Valideynlərin və ya qəyyumlar və icmanın bu prosesə cəlb edilməsi resurslara və güclənməyə töhfə verən fayda olaraq qəbul edilir. Öyrənmə mühiti ilə daha geniş icma arasında əlaqə inklüziv cəmiyyətlərə doğru yol kimi qəbul edilməlidir;

(i) Monitoring: həm formal, həm də qeyri-formal olaraq inteqrasiyanı və seqreqasiyanın baş vermədiyinə əmin olmaq üçün inklüziv təhsil mütəmadi qiymətləndirilən davamlı prosesdir. 33-cü maddəyə əsasən monitoringə əlilliyi olan şəxslər, o cümlədən uşaqlar və daha fəal şəkildə dəstəklənməyə ehtiyacı olan əlilliyi olan şəxslər və onların təmsil edən təşkilatlar, habelə ehtiyac olarsa əlilliyi olan uşaqların valideynləri və ya himayəçiləri cəlb edilməlidir. Əlillik və inklüzivliklə bağlı göstəricilər Davamlı İnkişaf üzrə 2030-cü il Gündəliyinə uyğun şəkildə hazırlanmalı və istifadə edilməlidir.

13. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Təhsil, Elm və Mədəniyyət Təşkilatının (YUNESKO) "Təhsil sahəsində ayrı-seçkiliklə mübarizə haqqında" Konvensiyasına və "Əlilliyi olan şəxslərin

hüquqları haqqında Konvensiyası”nın 24-cü maddəsinin 1-ci bəndinin icrası ilə bağlı iştirakçı dövlətlər təhsil hüququnu ayrı-seçkiliyə yol vermədən və imkanların bərabərliyi əsasında təmin edilər. İştirakçı dövlətlər əlillik əlamətinə görə ayrı-seçkiliyə yol verilməsinin əlilliyi olan şəxslərin istənilən zəmində ayrı-seçkilikdən bərabər və səmərəli hüquqi müdafiəsinə təminat verirlər. Əlilliyi olan şəxslər əlillik əlamətinə, cinsinə, dininə, hüquqi statusuna, etnik mənşəyinə, yaşına, cinsi mənsubiyyətinə və dilinə görə ayrı-seçkiliyə məruz qala bilərlər. Bundan başqa, əlilliyi olan şəxslərin valideynləri, bacı-qardaşları və digər qohumları da əlilliyə görə ayrı-seçkiliyə məruz qala bilərlər. Ayrı-seçkiliyin bütün formalarına qarşı tədbirlərə təhsil müəssisələri və cəmiyyətdəki hüquqi, fiziki, ünsiyyət, dil, sosial, maliyyə və mühit baryerlərin müəyyən edilməsi və aradan qaldırılması daxildir. Ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılmasına seyrəqasiyaya yol verilmədən və əqlabatan uyğunlaşdırılma ilə təmin olunmaq hüququ daxildir və bu, müyəssər təhsil mühiti və əqlabatan uyğunlaşdırılma ilə təmin edilməsi kontekstində başa düşülməlidir.

14. Silahlı münaqişə, humanitar fəvqəladə hallar və təbii fəlakətlər inklüziv təhsil hüququna qeyri-mütənasib formada təsir göstərir. İştirakçı dövlətlər əlilliyi olan şagirdlərə asanlıqla təsir göstərən fəvqəladə hallar zamanı məktəb təhlükəsizliyi üçün fəlakət riskinin azaldılmasına dair inklüziv strategiyalarını qəbul etməlidirlər. Belə şəraitlərdə müvəqqəti təhsil mühitləri əlilliyi olan şəxslərin, xüsusən də onların digərləri ilə bərabər şəkildə təhsil almaq hüququnu təmin edilməlidir. Onlar müyəssər təhsil materialları, məktəb ləvazimatları, məsləhətlər və eşitmə qabiliyyəti məhdud şagirdlər üçün işarət dilində təlimə çıxışı təmin edilməlidir. Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında Konvensiyanın 11-ci maddəsinə uyğun olaraq belə şəraitdə cinsi zorakılıq riskinin artmasını nəzərə alaraq, təhsil mühitinin əlilliyi olan qadınlar və qızlar üçün təhlükəsiz və əlçatan olmasını təmin etmək üçün tədbirlər görülməlidir. Əlilliyi olan şagirdlərin təhsil müəssisələrinə çıxışını fəvqəladə hallar zamanı təxliyyə ilə bağlı qeyri-mümkün olduğunu əsas gətirərək məhrum edilməməli və əqlabatan uyğunlaşdırılma ilə təmin edilməlidirlər.

15. 24-cü maddənin 1-ci hissəsinin “a” bəndinə və Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinə, İqtisadi, Sosial və Mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt və Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyasına uyğun olaraq təhsil insan potensialının, ləyaqət və özünə dəyər hissəsinin hərtərəfli inkişafına, insan hüquqlarına və müxtəlifliyinə hörmətin artırılmasına yönəldilməlidir. İştirakçı dövlətlər təhsilin Sosial və Mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktı ilə birlikdə “Hamı üçün Ümumdünya Təhsil Bəyannaməsi”nin (maddə 1), Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyasına (maddə 29 (1)), Vyana Bəyannaməsi və Fəaliyyət Proqramı (I Hissə, 33-cü bənd və II Hissə, bənd 80), BMT-nin İnsan hüquqları haqqında Təhsil Onilliyi üzrə Fəaliyyət Planının (2-ci bəndi) məqsəd və vəzifələrinə uyğun olmasını təmin etməlidirlər. Bu sənədlərə gender bərabərliyinə və ətraf mühitə hörmətdən bəhs edən əlavə istinadlar elementlər daxildir⁵. Təhsil hüququnun təmin edilməsi həm məzmun, həm də əlçatanlıqla bağlı məsələdir və səylər anlayış və tolerantlıq da daxil olmaqla, geniş spektrli dəyərlərin qorunmasına yönəldilməlidir⁶. Inklüziv təhsil bütün insanlar üçün qarşılıqlı hörmət və dəyəri təşviq etməyi və institusional mədəniyyəti, öyrənmə metodunun və kurikulumun müxtəlifliyin əks olunduğu təhsil mühitinin qurulmasını hədəflənməlidir.

⁵ İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitənin 13 sayılı ümumi şərh.

⁶ Uşaq hüquqları Komitəsinin təhsilin məqsədləri barədə 1 sayılı (2001) ümumi şərh.

16. 24-cü maddənin 1-ci hissəsinin “b” bəndinin icrası ilə bağlı təhsil əlilliyi olan şəxslərin şəxsiyyəti, istedadı və yaradıcılığının, o cümlədən onların əqli, fiziki və ünsiyyət qabiliyyətlərinin maksimum inkişafına yönəldilməlidir. Əlilliyi olan şəxslərin təhsili çox vaxt natamam yaşamağa, onların faktiki və ya aşkar əlilliyinə və potensiallarına dair əvvəlcədən müəyyən edilmiş və mənfi fərziyyələrlə məhdud imkanlara diqqət yetirilir. İştirakçı dövlətlər əlilliyi olan hər bir fərdin özünəməxsus güc və istedadlarına əsaslanan imkanların yaradılmasını dəstəkləməlidirlər.

17. 24-cü maddənin 1-ci hissəsinin “c” bəndinin icrası ilə bağlı təhsilin məqsədləri əlilliyi olan şəxslərin azad cəmiyyətdə tam və səmərəli iştirakına şərait yaratmağa yönəldilməlidir. Komitə Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyanın 23-cü maddəsinin 3-cü bəndini xatırladaraq vurğulayır ki, əlilliyi olan uşaqlara onların mümkün qədər tam sosial inteqrasiyasına və fərdi inkişafına nail olmaq, təhsilə səmərəli çıxışını təmin etmək üçün dəstək göstərilməlidir. İştirakçı dövlətlər fərdi dəstəyin və ağılabatan uyğunlaşdırılmanın prioritet olduğunu və bütün təhsilin pillələrinin icbari və ödənişsiz olduğunu qəbul etməlidirlər.

18. 24-cü maddənin 2-ci hissəsinin “a” bəndinin icrası ilə bağlı əlilliyi olan şəxslərin əlilliyinə və əlillik dərəcəsinə görə ümumi təhsil sistemindən kənarlaşdırılması, o cümlədən şəxsin potensialı çərçivəsində inteqrasiyanı şərtləndirilməsi və ya ağılabatan uyğunlaşdırılmanı təmin etmək öhdəliyindən yayınmaq üçün qeyri-mütənasib və həddən artıq yükün olduğunu iddia etməklə inteqrasiyasını məhdudlaşdırılması hüquqi və ya normativ vasitəsilə qadağan edilməlidir. Ümumi təhsil dedikdə bütün tədris mühitləri və təhsil şöbəsi nəzərdə tutulur. Birbaşa təcrid etmə bəzi tələbələrə “təhsilsiz” və beləliklə də təhsilə yarasız kimi təsnif edilir. Dolayı yolla təcrid etmə, məktəbə qəbulla bağlı şərt kimi ümumi testdən ağılabatan uyğunlaşdırma və dəstək olmadan keçmək tələbinin qoyulmasıdır.

19. Konvensiyanın 4-cü maddəsinin 1-ci hissəsinin “b” bəndinin icrası ilə bağlı iştirakçı dövlətlər əlilliyi olan şəxslərə qarşı ayrı-seçkiliyi təşkil edən qüvvədə olan mövcud və 24-cü maddəyə zidd qanunları, qaydaları, adətləri və təcübələri dəyişdirmək və ya ləğv etmək üçün qanunvericilik də daxil olmaqla, bütün müvafiq tədbirləri görməlidirlər. Zəruri hallarda, ayrı-seçkilik yaradan qanunlar, qaydalar, adətlər və təcübələr sistemativ və müəyyən edilmiş müddətdə ləğv edilməli və ya dəyişdirilməlidir.

20. 24-cü maddənin 2-ci hissəsinin “b” bəndinin icrası ilə bağlı əlilliyi olan şəxslər inklüziv, keyfiyyətli və pulsuz ibtidai və orta təhsilə qəbul edilməli və onların yaşadıqları icmada digərləri ilə bərabər şəkildə bu iki təhsil pilləsi arasında rahat şəkildə keçid imkanı təmin edilməlidir. Komitə İqtisadi, Sosial və Mədəni hüquqlar üzrə Komitənin tövsiyəsinə istinad edərək, bu öhdəliyin yerinə yetirilməsi üçün təhsil sistemində dörd bir-biri ilə əlaqəli xüsusiyyətləri daxil edir: yararlılıq, müyəssərlik, məqbulluq və uyğunlaşdırma⁷.

⁷İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitənin 13 sayılı ümumi şərh.

Yararlılıq

21. Dövlət və özəl təhsil müəssisələri və proqramları kifayət qədər sayda və keyfiyyətdə olmalıdır. İştirakçı dövlətlər cəmiyyətdə əlilliyi olan şagirdlər üçün təhsilin bütün səviyyələrində çoxlu sayda yerlərin olmasını təmin etməlidirlər.

Müəssərlik

22. Konvensiyanın 9-cu maddəsinə və Komitənin müəssərliyə dair 2 sayılı ümumi şərhinə (2014) uyğun olaraq təhsil müəssisələri və proqramları ayrı-seçkilik olmadan hər kəs üçün əlçatan olmalıdır. Binalar, informasiya və kommunikasiya vasitələri (FM köməkçi sistemlər) kurikulum, təhsil materialları, tədris metodları, qiymətləndirilmə, dil və digər dəstək xidmətləri daxil olmaqla, bütövlükdə təhsil sistemi müəssər olmalıdır. İnküzivliyi təşviq etmək və təhsil müddətində onların bərabərliyini təmin etmək üçün əlilliyi olan tələbələrə uyğun fiziki mühit dizayn edilməlidir⁸. Məsələn, məktəb nəqliyyatı, su təchizatı, sanitariya qovşaqları (gigiyena və tualet qurğuları daxil olmaqla), məktəb yeməxanası və istirahət yerləri inküziv, müəssər və təhlükəsiz olmalıdır. İştirakçı dövlətlər dərhal universal dizaynı tətbiq etməlidirlər. İştirakçı dövlətlər müəssər olmayan gələcəkdə tikiləcək təhsil infrastrukturunun qurulmasını qadağan etməli və sanksiya tətbiq etməlidir, eyni zamanda effektiv monitorinq mexanizmi tətbiq etməklə bütün mövcud təhsil infrastrukturunun müəssərliyin təmin edilməsi üçün vaxt aralığı müəyyən edilməlidir. İştirakçı dövlətlər həmçinin, ehtiyac olduğu halda təhsil mühitində ağılabatan uyğunlaşdırılmanı təmin etməlidirlər. Universal dizayn yanaşması ehtiyac olduqda əlilliyi olan şagirdləri köməkçi vasitələr, tətbiq və proqram təminatları ilə təmin edilməsini istisna etmir. Müəssərlik daimi təkamül edən anlayışdır və onun tətbiqi vaxt və texniki tənzimləmələr tələb edir. İştirakçı dövlətlər öyrənmə prosesini asanlaşdırmaq üçün nəzərdə tutulmuş sürətlə inkişaf edən innovasiya və yeni texnologiyaların bütün tələbələr, o cümlədən əlilliyi olan tələbələr üçün müəssər olmasını təmin etməlidirlər.

23. Komitə işarət dili də daxil olmaqla, müəssər formalarda və dillərdə dərsliklərin və tədris materialları ilə bağlı çatışmazlığın olduğunu vurğulayır. İştirakçı dövlətlər innovativ texnologiyalardan istifadə də daxil olmaqla, yazı və ya Brayl əlibası və rəqəmsal formalarda resursların real vaxt çərçivəsində inkişafına investisiya qoymalıdırlar. Onlar həmçinin çap materiallarının müəssər formalara və dillərdə hazırlanması üçün standart və təlimatlar qəbul etməlidirlər və müəssərliyi təhsillə bağlı tenderlərin keçirilməsində həlledici meyar çevirməlidirlər. Komitə iştirakçı dövlətləri "Dərc olunmuş əsərlərin görmə qabiliyyəti tam məhdud, görmə pozuntusu və ya çap məhsullarını oxumaqla bağlı başqa əlilliyi olan şəxslər üçün əlçatanlığını asanlaşdırmağa dair Mərakeş Müqaviləsi"ni ratifikasiya etməyə və icra etməyə çağırır.

⁸ Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları üzrə Komitənin 2 sayılı ümumi şərh.

24. Müyəssərlik təhsilin bütün pillələrinin əlilliyi olan tələbələr üçün sərfəli olmasını tələb edir. Ağlabatan uyğunlaşdırılma əlilliyi olan tələbələr üçün əlavə xərc yaratmamalıdır. İcbari, keyfiyyətli, ödənişsiz və əlçatan ibtidai təhsil dərhal yerinə yetirilməli əsas öhdəlikdir. 2030-cu ilədək Dayanıqlı İnkişaf gündəliyinə əsaslanaraq, iştirakçı dövlətlər əlilliyi olan uşaqlar daxil olmaqla, bütün uşaqların ödənişsiz, ədalətli və keyfiyyətli orta təhsil alması və bütün əlilliyi olan kişi və qadınların universitet və fasiləsiz təhsil də daxil olmaqla münasib və keyfiyyətli texniki, peşə və ali təhsilə çıxışı ilə bağlı hüququn bərabər təmin olunması üçün tədricən tədbirlər görməlidirlər. İştirakçı dövlətlər əlilliyi olan şəxslərin digərləri ilə bərabər şəkildə həm dövlət, həm də özəl təhsil müəssisələrində təhsilə çıxışını təmin etməlidirlər.

Məqbulluq

25. Məqbulluq əlilliyi olan şəxslərin şəxslərin əqidə, dil, mədəniyyətlərini və ehtiyaclarını nəzərə almaqla və onlara hörmətlə yanaşaraq bütün təhsil obyektləri, məhsul və xidmətləri tərtib etmək və həyata keçirmək öhdəliyidir. Təqdim olunan təhsilin forması və mahiyyəti hamı üçün məqbul olmalıdır. İştirakçı dövlətlər təhsilin hamı üçün keyfiyyətli olmasını təmin etmək üçün lazımi tədbirlər görməlidirlər⁹. İnküzivlik və keyfiyyət qarşılıqlıdır: inküziv yanaşma təhsilin keyfiyyətinə mühüm töhfə verə bilər.

Uyğunlaşma

26. Komitə iştirakçı dövlətləri tədris metodu üçün universal dizayn yanaşmasını qəbul etməyə təşviq edir ki, bu yanaşma müəllimlər və digər işçilərin uyğunlaşma bildiyi öyrənmə mühitlərinin yaradılması və bütün tələbələrin müxtəlif ehtiyaclarının ödənilməsi məqsədi ilə təlimatların hazırlanması üçün strukturla təmin edən prinsiplər toplusundan ibarətdir. Komitə hər bir şagirdin özünəməxsus şəkildə öyrəndiyini qəbul edir və bu aşağıdakıları əhatə edir: öyrənmək üçün çevik üsulların inkişaf etdirilməsi, əlverişli sinif mühitinin yaradılması; bütün tələbələr üçün yüksək gözləntilər olması, eyni zamanda həmin gözləntiləri qarşılamaq üçün bir çox üsullardan istifadə edilməsi; müəllimlərə öz tədris praktikası haqqında fərqli düşünmək səlahiyyətinin verilməsi; və əlilliyi olan şəxslər də daxil olmaqla hər kəsin təhsil nəticələrinə diqqət yetirilməsi. Kurikulum elə tərtib edilməli, layihələndirilməli və həyata keçirilməlidir ki, o, hər bir tələbənin ehtiyaclarını qarşılısın və ona uyğunlaşsın və müvafiq təhsil standartlarına cavab versin. Standart qiymətləndirməni çevik və çoxsaylı qiymətləndirmə formaları və öyrənmənin alternativ üsullarını təmin edən ümumi məqsədlərə doğru fərdi inkişafın nəzərə alınması ilə əvəz edilməlidir.

27. Konversiyanın 24-cü maddənin 2-ci hissəsinin "b" bəndinə əsasən, əlilliyi olan şəxslər yaşadıkları icmalarda ibtidai və orta məktəbdə təhsil almalıdırlar. Şagirdlər evlərindən uzaq yerlərə göndərilməməlidir. Təhsil mühiti əlilliyi olan şəxslər üçün təhlükəsiz fiziki mühit və nəqliyyat vasitələri ilə təmin edilməli; alternativ olaraq informasiya-kommunikasiya texnologiyaları vasitəsilə müyəssər olmalıdır. Bununla belə, iştirakçı dövlətlər əlilliyi olan tələbələrin birbaşa iştirakını və təhsil şəraitində müəllimlər və nümunəvi şəxslərlə ilə qarşılıqlı əlaqə yaratması üçün əvəzləyici vasitə kimi yalnız texnologiyaya etibar etməkdən çəkinməlidirlər. Əlilliyi olan tələbələrin təhsil alan bacı-qardaşı da daxil olmaqla, digər tələbələrin fəal iştirakı inklüziv təhsil hüququnun mühüm tərkib hissəsidir.

⁹ İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitənin 13 sayılı ümumi şərh.

28. Konversiyanın 24-cü maddəsinin 2-ci hissəsinin “c” bəndinə əsasən iştirakçı dövlətlər hər bir tələbələrin digərləri ilə bərabər şəkildə təhsilə çıxışını təmin etmək üçün ağılabatan uyğunlaşdırılma ilə təmin etməlidirlər. “Ağılabatanlıq” ətraf mühitin araşdırılması, uyğunlaşmanın aktuallığı və effektivliyinin təhlilindən və ayrı-seçkiliklə mübarizənin gözlənilən məqsədindən sonra müəyyən edilir. Resursların mövcudluğu və maliyyə göstəriciləri qeyri-mütənasib yükün qiymətləndirilməsi zamanı nəzərə alınır. Ağılabatan uyğunlaşdırılmanın təmin olunması öhdəliyi bu uyğunlaşdırılma üçün müraciət edildiyi andan yerinə yetirilir¹⁰. Ağılabatan uyğunlaşdırılmanı təmin etmək üçün hazırlanmış siyasətlər milli, yerli səviyyədə və təhsil müəssisələri habelə təhsilin bütün səviyyələrində qəbul edilməlidir. Ağılabatan uyğunlaşdırılmanın nə dərəcədə təmin olunduğu, mövcud resurslardan istifadənin optimallaşdırılması və yenilərinin yaradılması yolu ilə inklüziv təhsil sisteminin inkişafı öhdəliyi çərçivəsində nəzərə alınmalıdır. Inklüziv təhsilin inkişaf etdirilməməsinə haqq qazandırmmaq məqsədi ilə resurs çatışmazlığı və maliyyə böhranının olmasından istifadə edilməsi 24-cü maddəni pozulmasına səbəb olur.

29. Komitə ümumi müəssərlik və ağılabatan uyğunlaşdırılmanın təmin olunması öhdəliyinin arasındakı fərqləri təkrar vurğulayır¹¹. Müəssərlik əhali qruplarının faydalandığı və tədricən tətbiq edilən standartlar toplusuna əsaslanır. Müəssərliyin təmin edilməsindən imtinanı qeyri-mütənasib və əsassız yükü iddia etməklə əsaslandırıla bilməz. Ağılabatan uyğunlaşdırılma öhdəliyi fərdirir və müəssərliklə bağlı vəzifəni tamamlayır. İştirakçı dövlətlər müəssərliklə bağlı öz öhdəliyini yerinə yetirsə belə, şəxslər qanuni olaraq ağılabatan uyğunlaşdırılmanın təmin edilməsi üçün tədbirlərin görülməsini tələb edə bilərlər.

30. Mütənasibliyin tərifi mütləq kontekstdən asılı olaraq dəyişəcəkdir. Uyğunlaşdırılmanın mövcudluğu, təhsil müəssisələrindəki resurslarla məhdudlaşmamalı, təhsil sisteminə mövcud olan daha geniş təhsil resursları fondu ilə qiymətləndirilməlidir; sistem daxilində resursların ötürülməsi mümkün olmalıdır. Ağılabatan uyğunlaşdırılmada “hamıya uyğun bir ölçü” düsturu yoxdur, çünki eyni əlilliyi olan müxtəlif tələbələrin fərqli uyğunlaşmalara ehtiyacı ola bilər. Uyğunlaşdırılma aşağıdakılar əhatə edə bilər: sinifin yerini dəyişdirilməsi; sinif daxilində ünsiyyətin müxtəlif formaları ilə təmini; böyük şriftlər, işarət dilində olan materiallar və ya fənlər, alternativ formada əlavə materiallarla təmin edilməsi; tələbələrin qeyd götürmə və ya tərcüməçi vasitəsi ilə təmin etmə və ya tələbələrə öyrənmə və ya qiymətləndirmə zamanı köməkçi texnologiyalardan istifadəsinə icazə verilməsi. Tələbəyə əlavə vaxtın verilməsi, fondakı səs-küyünün azaldılması (emosional yüklənməyə qarşı həssaslıq), alternativ qiymətləndirmə metodlarından istifadə və kurikulumun bir elementinin alternativini ilə əvəz edilməsi kimi qeyri-maddi vəsaitlərin uyğunlaşdırılmasında nəzərə alınmalıdır. Uyğunlaşdırılmanın tələbələrin tələb, istək, iradə və seçimlərinə uyğun gəlməsi və bunun müəssisə tərəfindən yerinə yetirilməsindən əmin olmaq üçün təhsillə bağlı məsul şəxslər və təminatçılar, təhsil müəssəsi, yaş və qabiliyyətindən asılı olaraq əlilliyi olan tələbələr və onların valideynləri, himayəçiləri və ya digər ailə üzvləri ilə müzakirələr aparmalıdır. Ağılabatan uyğunlaşdırılmanın təmin edilməsi şəxsin tibbi diaqnozuna deyil, təhsildəki sosial maneələrin qiymətləndirilməsinə əsaslanmalıdır.

¹⁰ Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları üzrə Komitənin 2 sayılı ümumi şərh.

¹¹ Eyni yerdə.

31. Ağlabatan uyğunlaşdırılmadan imtina ayrı-seçkilik hesab edilir. Ağlabatan uyğunlaşdırılmanı təmin etmək vəzifəsi tədricən deyil, dərhal yerinə yetirilməlidir. İştirakçı dövlətlər uyğunlaşdırılmanın məqsədəuyğunluğuna və effektivliyinə nəzarət etmək üçün müstəqil sistemlərin mövcudluğunu təmin etməli və əlilliyi olan tələbələrə və ehtiyac olduqda onların ailələri lazımi qaydada ağlabatan uyğunlaşdırılma ilə təmin edilmədikdə və ya ayrı-seçkiliyə məruz qaldıqda hüquqlarının bərpası üçün təhlükəsiz, vaxtında və əlçatan mexanizmlərlə təmin etməlidirlər. Təzminat prosesi zamanı ayrı-seçkilikə məruz qalmış qurbanlara dəyən zərəre görə müdafiə ilə bağlı tədbirlərin görülməsi vacibdir.

32. 24-cü maddənin 2-ci hissəsinin “d” bəndinin icrası üçün əlilliyi olan tələbələrin öz potensiallarından digərləri ilə bərabər səviyyədə istifadə etmələri və effektiv təhsil almaları üçün lazımi dəstək göstərilməlidir. Dəstək dedikdə təhsil sistemində xidmətlərin və vasitələrin müyəssərliyi, əlilliyi olan tələbələrin öz potensiallarını maksimum dərəcədə reallaşdırma bilmələrinə şərait yaradılmasıdır, məsələn, kifayət qədər təlim keçmiş və dəstəklənən müəllim heyəti, məktəb məsləhətçiləri, psixoloqlar və digər müvafiq tibbi və sosial xidmət mütəxəssisləri, habelə təqaüdlərə və maliyyə resurslarına çıxış imkanı bura aid edilə bilər.

33. 24 -cü maddənin 2-ci hissəsinin “e” bəndinin həyata keçirilməsi üçün münasib, davamlı və fərdi dəstək birbaşa təmin edilməlidir. Komitə tələbələri müraciətləri əsasında ağlabatan uyğunlaşdırılma və xüsusi dəstəyin daxil olduğu fərdi təhsil planları həmçinin köməkçi vasitələrlə, ünsiyyətin müyəssər və alternativ metodları, üsul və formatlarında olan xüsusi tədris materiallarla, informasiya və kommunikasiya texnologiyaları ilə təmin edilməsinin zəruriliyini vurğulayır. Eyni zamanda, ixtisaslı köməkçilər tərəfindən tələbələrin ehtiyaclarına uyğun olaraq fərdi və ya qrup şəklində dəstək göstərilə bilər. Fərdi təhsil planları təcrid olunmuş təhsil sistemindən ümumi orta təhsilə və təhsil bütün səviyyələri arasında keçidə xidmət etməlidir. Bu cür planların effektivliyi mütəmadi olaraq yoxlanılmalı və şagirdin birbaşa iştirakı ilə qiymətləndirilməlidir. Bu təminatın mahiyyəti tələbə ilə əməkdaşlıq çərçivəsində lazım olduqda, valideynlər, himayəçilər və ya digər üçüncü şəxslərlə birlikdə müəyyən edilməlidir. Dəstək göstərilmədikdə və ya qeyri-adekvat olduqda şagirdin şikayət etməsi üçün mexanizmlər olmalıdır.

34. Göstərilən dəstək tədbirləri inküvizivliyin məqsədinə uyğun olmalıdır. Müvafiq olaraq, bu tədbirlər əlilliyi olan tələbələri kənarlaşdırmaq əvəzinə, həmyaşıdları ilə birlikdə sinif daxilində və məktəbdənkənar fəaliyyətlərdə iştirak etmələri üçün hazırlanmalıdır.

35. 24-cü maddənin 3-cü hissəsinə uyğun olaraq, iştirakçı dövlətlərin çoxu əlilliyi olan şəxslərin, xüsusi ilə də autizm sindromu olan şəxslər, nitq qabiliyyəti məhdud və psixi pozuntuları olan şəxslərin təhsildə və icmada iştirakları üçün əsas həyat, dil və sosial bacarıqlara yiyələnməsi məqsədi ilə lazımi şəraitlə təmin edə bilmirlər:

(a) Görmə qabiliyyəti tam və qismən məhdud olan tələbələr üçün Brayl əlifbasının, alternativ şriftlərin, o cümlədən də ünsiyyətin alternativ metod, üsul və formatlarının, eləcə də səmtləşmə və mobillik vərdişlərinin mənimsənilməsinə şərait yaradılmalıdır. Öyrənməyi asanlaşdırmaq üçün müvafiq texnologiya və alternativ ünsiyyət sistemlərinə sərmayenin qoyulması dəstəklənməlidir. Həmyaşıdlar tərəfindən dəstək və hamilik tətbiq və təşviq edilməlidir;

(b) Eşitmə qabiliyyəti tam və qismən məhdud olan tələbələrə işarət dilinin mənimsənilməsinə imkanı yaradılmalı və eşitmə qabiliyyəti tam məhdud şəxslərin dil xüsusiyyətlərinin tanınması və təşviqi üçün tədbirlər görülməlidir. Komitə uşaqların öz dillərində təhsil almaq hüququnun təsbit olunduğu "Təhsil sahəsində ayrı-seçkiliklə mübarizə haqqında Konvensiyası"nı iştirakçı dövlətlərin diqqətinə çatdırır və xatırladır ki, "Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında Konvensiyası"nın 30-cü maddəsinin 4-cü hissəsinə əsasən əlilliyi olan şəxslər başqaları ilə bərabər şəkildə özlərinin işarət dili və eşitmə qabiliyyəti məhdud şəxslərin mədəniyyəti daxil olmaqla xüsusi mədəni və dilçilik xüsusiyyətlərinin tanınması və dəstəklənməsi hüququna malikdirlər. Bundan başqa, eşitmə qabiliyyəti məhdud olan tələbələrin keyfiyyətli nitq terapiyası xidmətlərindən, böyüdücülər və alt yazıdan istifadə imkanları olmalıdır.

(c) Görmə, eşitmə, və ya görmə-eşitmə qabiliyyəti məhdud tələbələri fərdi, elmi və sosial inkişafını maksimum dərəcədə artıran mühitlərdə, təhsil müəssisəsinin daxilində və xaricində ən uyğun dillər, ünsiyyətin müxtəlif üsul və formatlarında verilən təhsillə təmin olunmalıdırlar. Komitə vurğulayır ki, belə inklüziv mühitlərin mövcud olması üçün iştirakçı dövlətlər müxtəlif resurslar, köməkçi vasitələr və istiqamət seçmə və mobillik bacarıqlarının öyrədilməsi vasitəsilə ehtiyac olunan dəstəklə təmin etməlidir.

(d) Nitq qabiliyyəti məhdud tələbələr özlərini ifadə etmək imkanları ilə təmin olunmalı və ünsiyyətin alternativ və ya gücləndirici formalarından istifadə etməyi öyrənməlidirlər. Buna işarət dili, səsli öyrədici planşet, nitqi tanıma vasitələri və ya danışan kitablar kimi aşağı və ya yüksək texnologiyalı rabitə vasitələri daxil ola bilər. İştirakçı dövlətlər öyrənmə prosesini asanlaşdıran müvafiq texnologiyaya və alternativ ünsiyyət sistemlərinə əlçatanlığı təşviq etmək üçün biliklərin, texnologiya və xidmətlərin inkişafına sərmayə qoymalıdırlar.

(e) Nitq qabiliyyəti məhdud tələbələr sinif otağına uyğunlaşma, o cümlədən sinif yoldaşı ilə qrup işi, birgə təlim, müəllimə yaxın əyləşmə və strukturlu və təmin edilə bilən təhsil mühitinin yaradılması vasitəsilə dəstəklənməlidir.

(f) Əqli qabiliyyəti məhdud tələbələr təhlükəsiz, sakit və strukturlu təhsil mühitində anlaşıqlı, bilavasitə müşahidə olunan, vizual və asan oxunan tədris və təlim materialları ilə təmin edilməlidir ki, bu da tələbələri müstəqil həyata və iş mühitinə ən yaxşı formada hazırlamağı hədəfləyir. İştirakçı dövlətlər alternativ təlimat strategiyaları və qiymətləndirmə metodlarının istifadə edildiyi inklüziv və interaktiv sinif otaqlarının hazırlanmasına sərmayə qoymalıdırlar.

36. 24-cü maddənin 4-cü hissəsinin icrası üçün iştirakçı dövlətlərdən inklüziv təhsil mühitində effektiv işləmək bacarığına malik olan, işarət dili və/və ya Brayl əlifbası, istiqamət seçmə və mobillik bacarıqlarını öyrədilməsi üzrə ixtisaslaşmış idarəetmə, pedaqoji və digər işçi heyətini işə götürülməsi üçün müvafiq tədbirlər görməlidir. Kifayət qədər ixtisaslı və işinə sadıq işçi heyətinə malik olmaq inklüziv təhsilin tətbiqi və davamlılığı üçün əsas amildir. Anlayış və potensialın olmaması inklüzivlik üçün əsas maneə olaraq qalır. İştirakçı dövlətlər bütün müəllimlərin inklüziv təhsil üzrə təlim keçməsinə və bu təlimlərin əlilliyin insan hüquqlarına əsaslanan modelinə əsaslanmasını təmin etməlidir.

37. İştirakçı dövlətlər əlilliyi olan müəllimlərin işə qəbuluna və onların davamlı təhsilinə sərmayə qoymalı və dəstəkləməlidirlər. Buna namizədlərdən xüsusi sağlamlıq haqqında sənəd tələb edən hər hansı qanunverici və ya siyasi maneələrin aradan qaldırılması və müəllimlərin ağılabatan uyğunlaşdırılma ilə təmin olunması daxildir. Əlilliyi olan şəxslərin müəllimlik peşəsinə yiyələnərək dərs prosesinə cəlb edilməsi bərabər hüquqların təşviqinə, mühüm nümunəvi şəxs kimi xidmət etməsinə, tədris mühitində unikal təcrübə və bacarıqların artırılmasına, maneələrin aradan qaldırılmasına töhfə verəcəkdir.

38. 24-cü maddənin 5-ci hissəsinin icrası ilə bağlı iştirakçı dövlətlər əlilliyi olan şəxslərin ayrışdırılma yol vermədən digərləri ilə bərabər səviyyədə ümumi təhsilə və peşəyönümlü proqramlara və peşəkar, fasiləsiz təhsil prosesinə çıxışını təmin edirlər. Bərabər hüquqların təmin edilməsi üçün təhsilin pillələrində münasibət, mühit, dil, ünsiyyət, maddi, hüquqi və digər maneələr müəyyən edilməli və aradan qaldırılmalıdır. Ayrışdırılmanın qarşısının alınması üçün əlilliyi olan şəxslər ağılabatan uyğunlaşdırılma ilə təmin olunmalıdırlar. İştirakçı dövlətlər əlilliyi olan tələbələr üçün ali təhsil səviyyəsində müsbət tədbirlər görməyi nəzərdən keçirməlidirlər.

III. İştirakçı dövlətlərin öhdəlikləri

39. İştirakçı dövlətlər inklüziv təhsil hüququnun əsas xüsusiyyətlərinin (müəssərlik, yararlılıq, məqbulluq və uyğunlaşma) hər birinə hörmət etməli, qorumalı və onu yerinə yetirməlidirlər. Hörmət etmək öhdəliyi hüquqların həyata keçirilməsinə mane olan məsələ, əlilliyi olan uşaqları təhsildən kənarlaşdıran qanunlar, müəssərlik və ya ağılabatan uyğunlaşdırılmadan imtina kimi fəaliyyətləri aradan qaldırılmasını tələb edir. Müdafiə etmək öhdəliyi üçüncü şəxslərin hüquqların həyata keçirilməsinə mane olan, məsələ, valideynlərin sağlamlıq imkanları məhdud qızları məktəbə göndərməkdən imtina etməsi və ya özəl müəssisələrin əlilliyi olan şəxslərin əlillik səbəbindən qəbulundan imtina etməsi kimi fəaliyyətlərə qarşı tədbirlər görməyi tələb edir. Yerinə yetirmək öhdəliyi əlilliyi olan şəxslərin təhsil hüququndan istifadə etməsinə imkan verən və onlara kömək edən məsələ, təhsil müəssisələrinin müəssər olması və təhsil sistemlərinin resurs və xidmətlərinin müvafiq şəkildə uyğunlaşdırılması kimi tədbirlərin görülməsini tələb edir.

40. 4-cü maddənin 2-ci bəndi iştirakçı dövlətlərdən zəruri hallarda, beynəlxalq əməkdaşlıq çərçivəsində, mövcud resurslardan maksimum istifadə etməklə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların tədricən tam həyata keçirilməsinə nail olmaq üçün tədbirlər görülməsini tələb edir. Tədricən həyata keçirilmə dedikdə, iştirakçı dövlətlərin 24-cü maddənin tam həyata keçirilməsi istiqamətində mümkün qədər cəld və effektiv şəkildə hərəkət etmək üçün xüsusi və davamlı öhdəliyinin olması başa düşülür¹². Bu, iki təhsil sisteminin yəni ümumi təhsil sistemi və xüsusi/seqreqasiya olunmuş təhsil sisteminin saxlanması ilə uyğun gəlir.

¹² İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitənin iştirakçı dövlətlərin öhdəliklərinin mahiyyəti barədə 3 saylı ümumi şərh, bənd 9.

Tədricən həyata keçirilmə, sözügedən hüquqların tam şəkildə həyata keçirilməsi məqsədi ilə iştirakçı dövlətlərə aydın öhdəliklər müəyyən etmək üçün Konvensiyanın ümumi məqsədi ilə birlikdə oxunmalıdır. Eynilə, iştirakçı dövlətlər öz büdcələrinin bir hissəsini inklüziv təhsilin inkişafına sərf etməklə, təhsilə ayrılan büdcəni yenidən müəyyən etməyə təşviq edirlər. Bununla bağlı, hər hansı düşünülmüş retroqressiv tədbirlər təhsilin heç bir səviyyəsində qeyri-mütənasib şəkildə əlilliyi olan şagirdləri hədəf almamalıdır¹³. Bu, yalnız böhran dövrü ilə məhdudlaşan müvəqqəti tədbir olmalı, zəruri və mütənasib olmalı, ayrı-seçkiliyə yol verməməli və bərabərsizliyi aradan qaldırmaq üçün bütün mümkün tədbirləri özündə ehtiva etməlidir¹⁴.

41. Tədricən həyata keçirilmə dərhal icra olunan öhdəliklərə xələl gətirmir. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitənin iştirakçı dövlətlərin öhdəliklərinin mahiyyətinə dair 3 sayılı (1990) ümumi şərhində qeyd etdiyi kimi iştirakçı dövlətlər ən azı minimum öhdəliklərin yerinə yetirilməsini təmin etmək üçün təhsilin bütün pillələrinin əsas aspektini müəyyən etməlidirlər¹⁵. Beləliklə, iştirakçı dövlətlər dərhal icra olunan aşağıdakı əsas hüquqları həyata keçirməlidirlər:

(a) Təhsilin bütün aspektlərində ayrı-seçkiliyin olmaması və bu beynəlxalq səviyyədə ayrı-seçkiliyin qadağan edilmiş bütün əsaslarını əhatə edir. İştirakçı dövlətlər bütün əlilliyi olan şəxslərin səmərəli iştirakına və bərabərliyinə nail olmaq üçün əlilliyi olan şəxslərin təhsildən kənarlaşdırılmasının qarşısını almalı və struktur çatışmazlıqlarını aradan qaldırmalıdırlar. Onlar inklüziv təhsilə çıxış hüququna mane olan bütün hüquqi, inzibati və ayrı-seçkiliyin digər formalarını aradan qaldırmaq üçün təcili addımlar atmalıdırlar. Müsbət fəaliyyət tədbirlər qəbulu təhsillə bağlı ayrı-seçkiliyə yol verməmək hüququnun pozulması hesab edilmir belə ki, bu cür tədbirlər müxtəlif qruplar üçün qeyri-bərabər və ya ayrıca standartların olmasına gətirib çıxarmır;

(b) Ağlabatan uyğunlaşdırılma əlilliyi olan şəxslərin təhsildən kənarlaşdırılmamasını təmin edir. Ağlabatan uyğunlaşdırılmanın təmin edilməməsi əlillik zəminində ayrı-seçkilik hesab olunur;

(c) İcbari və pulsuz ibtidai təhsil hamı üçün əlçatandır. İştirakçı dövlətlər əlilliyi olan bütün uşaq və gənclərə inklüzivlik əsasında bu hüququn təmin edilməsi üçün bütün lazımı tədbirləri görməlidirlər. Komitə iştirakçı dövlətləri bütün uşaq və gənclərin ən azı 12 illik pulsuz, dövlət büdcəsi ilə maliyyələşən inklüziv və keyfiyyətli təhsilin ən azı doqquz ili icbari olan ibtidai və orta təhsilə çıxışını və bu təhsilin tamamlanmasını eləcə də, Təhsil 2030 Fəaliyyət Çərçivəsində qeyd edildiyi kimi bir sıra vasitəşəklərlə məktəbə getməyən uşaqlar və gənclər üçün keyfiyyətli təhsillə təmin etməyə təşviq edir.

42. İştirakçı dövlətlər inklüzivlik və bərabər imkanlar əsasında təhsil alanların hamısı üçün bütün səviyyələrdə təhsilin təmin edilməsini özündə əks etdirən milli təhsil strategiyasını qəbul etməli və həyata keçirməlidir. 24-cü maddənin 1-ci bəndində müəyyən edilmiş təhsil məqsədlər iştirakçı dövlətlərin üzərinə qoyulan öhdəliklər oxşardır və buna görə də müqayisəli əsasda dərhal nəzərə alınmalıdır.

¹³ Eyni yerdə.

¹⁴ İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitənin Sədri tərəfindən İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın iştirakçı dövlətlərinə ünvanlanan 16 may 2012-ci il tarixli məktubu.

¹⁵ İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitənin 3 sayılı ümumi şərh.

43. Beynəlxalq əməkdaşlıqla əlaqədar olaraq və 4-cü Dayanıqlı İnkişaf Məqsədinə və Təhsil 2030 Fəaliyyət Çərçivəsinə uyğun olaraq, bütün ikitərəfli və çoxtərəfli əməkdaşlıq inklüziv və bərabər keyfiyyətli təhsili inkişaf etdirməyə və hamı üçün fasiləsiz təhsil imkanlarını təşviq etməyə, o cümlədən potensialın gücləndirilməsinə, məlumat mübadiləsi, ən yaxşı təcrübələrin mübadiləsi, tədqiqat, texniki və iqtisadi yardıma və köməkçi texnologiyalara çıxışı hədəfləməlidir. Toplanmış bütün məlumatlar və təhsilə xərclənən bütün beynəlxalq yardımlar əlilliyə görə bölünməlidir. 4-cü Məqsədin həyata keçirilməsi və faktların təmin edilməsi üçün inklüziv təhsil üzrə beynəlxalq koordinasiya mexanizminin nəzərdən keçirilməsi daha yaxşı siyasi dialoqunun və monitorinqin tərəqqisinə töhfə verəcəkdir.

IV. Konvensiyanın digər müddəaları ilə əlaqəsi

44. İştirakçı dövlətlər bütün insan hüquqlarının ayrılmazlığını və qarşılıqlı asılılığını tanımalıdırlar. Təhsil hüququ digər hüquqların tam və səmərəli həyata keçirilməsinin tərkib hissəsidir¹⁶. Əksinə, inklüziv təhsil hüququ yalnız müəyyən digər hüquqlar icra olunduqda həyata keçirilə bilər. Bundan başqa, inklüziv təhsil hüququ bütün cəmiyyətdə inklüziv mühitin yaradılması ilə dəstəklənməlidir. Bunun üçün əlilliyi olan şəxslərin kənarlaşdırılmasına və təcrid edilməsinə şərait yaradan ictimai maneələrin aradan qaldırılması öhdəliyini və aşağıda göstərilən hüquqların həyata keçirilməsini təmin etmək üçün tədbirlərin görülməsi zərurətini nəzərdə tutan əlilliyin insan hüquqlarına əsaslanan modelinin qəbul edilməsini tələb olunur.

45. 5-ci maddə bütün şəxslərin qanun qarşısında və qanunla bərabər səviyyədə müdafiə olunmaq prinsipini təsbit edir. İştirakçı dövlətlər əlilliklə bağlı istənilən ayrı-seçkiliyi qadağan etməli və əlilliyi olan şəxslərin istənilən zəmində ayrı-seçkilikdən bərabər və səmərəli müdafiəni təmin edirlər. Sistemli və struktur ayrı-seçkiliklə mübarizə aparmaq və “qanundan bərabər faydalanma”nı təmin etmək üçün iştirakçı dövlətlər ümumi təhsillə bağlı fiziki, ünsiyyət və digər maneələrin aradan qaldırılması məqsədi ilə müsbət tədbirlər görməlidirlər.

46. 6-cı maddə əlilliyi olan qadınların və qızların çoxsaylı ayrı-seçkiliyə məruz qaldığını təsdiq edir və iştirakçı dövlətlərin onların öz hüquqlarından bərabər istifadəni təmin etmək üçün tədbirlər görməlidirlər. Çarpaz ayrı-seçkilik və təcrid etmə əlilliyi olan qadın və qızların təhsil hüququnun həyata keçirilməsinə əsas maneələr yaradır. İştirakçı dövlətlər gender əsaslı zorakılıq, qadın və qızların təhsilinə qiymət verilməməsi də daxil olmaqla, bütün maneələri müəyyən etməli və aradan qaldırmalı və təhsil hüququnun gender və ya əlilliyə görə ayrı-seçkilik, stiqma və ya qərəzli maneə yaratmamasını təmin etmək üçün konkret tədbirlər görməlidirlər. Dərslilər və kurikulumlarda zərərli gender əsaslı və əlilliklə bağlı stereotiplər aradan qaldırılmalıdır. Təhsil patriarxal və paternalist sosial çərçivələri davam etdirən ənənəvi gender anlayışları ilə mübarizədə mühüm rol oynayır¹⁷.

¹⁶Eyni yerdə, ibtidadi təhsillə bağlı tədbirlər planları barədə 11 sayılı (1999) ümumi şərh və 13 sayılı ümumi şərh.

¹⁷ Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin ləğvi üzrə Komitə, “Qızların/qadınların təhsil hüququ barədə ümumi məsləhət layihəsi üzrə qeyd” (2014)

İştirakçı dövlətlər əlilliyi olan qız və qadınların inkişafı, tərəqqisi və səlahiyyətlərinin artırılması üçün vasitə kimi onların təhsil və reabilitasiya xidmətlərinə çıxışının və ondan istifadəni təmin etməlidirlər.

47. 7-ci maddə təsdiq edir ki, əlilliyi olan uşaqlarla bağlı bütün tədbirlərdə ilk növbədə uşağın ali maraqlarının təmin edilməsinə diqqət yetirilməlidir. Ali maraqlar anlayışının məqsədi uşağın bütün insan hüquqlarından tam və səmərəli şəkildə istifadə etməsi və uşağın bütövlükdə inkişafıdır¹⁸. Uşağın ali maraqlarının müəyyən edilməsi zamanı onun fikirləri və fərdiliyi, ailənin qorunub saxlanması, uşağa qayğı, onun müdafiəsi və təhlükəsizliyi, xüsusi həssaslığı, uşağın sağlamlıq və təhsil hüququ nəzərə alınmalıdır. “Uşaq Hüquqları haqqında” Konvensiya təsdiq edir ki, təhsillə bağlı siyasət və qanunlarını müəyyən edilərkən ilk növbədə uşağın ali maraqlarına əsaslanmalıdır. Eyni zamanda 7-ci maddənin 3-cü bəndi təsdiq edir ki, bütün əlilliyi olan uşaqlar digər uşaqlarla bərabər səviyyədə, onları maraqlandıran məsələlərlə bağlı onların yaşına və yetkinlik səviyyəsinə uyğun olan fikirlərini sərbəst ifadə etmələrini və bu hüquqların realizəsi üçün əlilliyinə və yaşına uyğun yardım almaq hüquqları var. Uşaqların təhsildə iştirak etmək hüququnun təmin edilməsi zamanı əlilliyi olan uşaqların hüquqları, onların özü öyrənmə kontekstində və fərdi dəstək planları vasitəsilə, sinifdə tədris çərçivəsində, məktəb şuraları daxilində, strategiyaların və sistemlərin inkişafında və daha geniş təhsil siyasətinin işlənilib hazırlanmasında nəzərə alınmalıdır¹⁹.

48. 8-ci maddə xüsusilə əlilliyi olan qadın və qızlar, əqli qabiliyyəti məhdud olan şəxslər və daha fəal şəkildə dəstəklənməyə ehtiyacı olan şəxslər də daxil olmaqla, əlilliyi olan şəxslərə qarşı stereotiplər, qərəzli fikirlər və zərərli adətlərin aradan qaldırılması və onlarla bağlı məlumatlılığı artırılmasına dair tədbirlər həyata keçirilməsinə çağırır. Stereotiplər, qərəzli fikirlər və zərərli adətlər həm təhsil sistemində daxil olmağa, həm də təhsil sistemi daxilində səmərəli öyrənmə prosesinə maneələr yaradır. Komitə əlilliklə bağlı məlumatlılığın və anlayışın olmaması səbəbindən bəzi valideynlərin əlilliyi olan uşaqlarını inklüziv məktəblərdən kənarlaşdırması təcrübəsini vurğulayır. İştirakçı dövlətlər cəmiyyətdə müxtəliflik, iştirak və cəmiyyətə daxilolma mədəniyyətini inkişaf etdirmək üçün tədbirlər görməlidirlər və inklüziv təhsil əlilliyi olan və ya olmayan bütün şagirdlərə, valideynlərə, müəllimlərə və məktəb rəhbərlərinə, eləcə də cəmiyyətə fayda verən keyfiyyətli təhsilə nail olmaq üçün bir vasitə olduğu vurğulanmalıdır. İştirakçı dövlətlər təhsil sisteminin bütün səviyyələrində, valideynlər və daha geniş kütlə arasında əlilliyi olan şəxslərin hüquqlarına hörməti artırmaq üçün mexanizmlərin mövcud olmasını təmin etməlidir. Vətəndaş cəmiyyəti, xüsusilə əlilliyi olan şəxsləri təmsil edən təşkilatlar məlumatlılığın artırılması ilə bağlı bütün fəaliyyətlərə cəlb olunmalıdır.

¹⁸ İlk növbədə uşağın ali maraqlarının nəzərə alınmasına diqqət yetirilməsi haqqında Uşaq Hüquqları Komitəsinin 2013-cü il tarixli 14 nömrəli Ümumi Şərhi,

¹⁹ Eyni yerdə, uşağın səsini eşidilməsi hüququ barədə 12 sayılı (2009) ümumi şərh.

49. 9 və 24-cü maddələr bir-biri ilə sıx bağlıdır. Müyəssərlik əlilliyi olan şəxslərin cəmiyyətdə tam və bərabər şəkildə iştirakı üçün ilkin şərtidir. Əlilliyi olan şəxslər müyəssər fiziki mühitlər, məktəblər və digər təhsil obyektləri, ictimai nəqliyyat, xidmətlər, informasiya və kommunikasiya texnologiyaları olmadan inklüziv təhsil hüququndan səmərəli şəkildə istifadə edə bilməzlər. Təhsil forma və vasitələri müyəssər olmalı və müyəssər mühitlərdə aparılmalıdır. Əlilliyi olan tələbələrin təhsil aldığı ümumi mühit inklüzivliyi təşviq edəcək şəkildə tərtib edilməlidir. Inklüziv təhsil həmçinin müyəssərlik və universal dizaynın təşviqi üçün güclü vasitədir.

50. Komitə iştirakçı dövlətlərin diqqətini qanun qarşısında bərabərlik haqqında 1 sayılı (2014) ümumi şərhinə cəlb etməklə inklüziv təhsilin əlilliyi olan şəxsləri, xüsusilə psixososial əlilliyi və ya əqli geriliyi olan şəxsləri öz istək və seçimlərini ifadə etmək azadlığını təmin etməsini vurğulayır. İştirakçı dövlətlər təhsilin bütün səviyyələrində inklüziv təhsillə bağlı dəstəyi elə təmin etməlidirlər ki, əlilliyi olan şagirdlərin hüquq qabiliyyətini həyata keçirmək üçün özünə inam yaratsın və gələcək dəstək üçün tələblərini azaltsın.

51. Əlilliyi olan şəxslər, xüsusən əlilliyi olan qadınlar və qızlar zorakılıq və istismara, o cümlədən təhsil işçiləri tərəfindən fiziki və alçalıcı cəzalara, məsələn, məktəbə gedən yolda başqaları tərəfindən məhdudlaşdırılma, təcridetmə və qısnamaya məruz qala bilərlər. 16-cı maddənin 2-ci bəndinin qüvvəyə minməsi üçün iştirakçı dövlətlərdən əlilliyi olan şəxslərə qarşı sui-istifadə, zorakılıq və istismarın, həmçinin cinsi zorakılığın bütün formalarından müdafiə və onların qarşısını almaq üçün bütün müvafiq tədbirləri görmək tələb olunur. Bu cür tədbirlərdə yaş, gender və əlillik xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Komitə iştirakçı dövlətlərin cəmiyyətin bütün sahələrində, eləcə də məktəblərdə qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və cəza növlərinin ləğv etməsi və cavabdehlərə qarşı səmərəli cəzaların tətbiq etməsi ilə bağlı Uşaq hüquqları üzrə Komitə, İnsan hüquqları üzrə Komitə və İqtisadi, Sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitənin tövsiyələrini tam dəstəkləyir²⁰. Komitə məktəb və digər təhsil müəssisələrini, xüsusən də uşaqların həyatının bir hissəsinə çevrildiyi kiber zorakılıq da daxil olmaqla intizam tədbirləri və zorakılıqla mübarizə ilə bağlı siyasətlərin və onlardan müyəssər müdafiə mexanizmlərinin müəyyən edilməsi prosesinə tələbələr, eləcə də əlilliyi olan tələbələr cəlb etməyə təşviq edir.

52. Inklüziv təhsil əlilliyi olan şəxslərin cəmiyyətə daxil olması və iştirakı eləcə də, cəmiyyətin bir hissəsinə çevrilmək hüququnun tanınmasını tələb edir (19-cu maddə). O, həmçinin digərləri ilə bərabər şəkildə ailə həyatına sahib olmaq yaxud əks təqdirdə icma daxilində alternativ qayğı ilə təmin olunmaq hüququnun tanınmasını tələb edir (23-cü maddə). İştirakçı dövlətin himayəsində olan uşaqlar, xüsusən də himayədar qayğı mərkəzlər və uşaq evlərə yerləşdirilən uşaqlar inklüziv təhsil hüququ ilə təmin etməlidir və onları bu hüquqdan məhrum edən iştirakçı dövlətin hər hansı qərarından şikayət etmək hüququndan istifadə etməlidirlər.

²⁰ Eyni yerdə, uşağın cismani cəza və digər qəddar və ya alçalıcı cəza formalarından müdafiə hüququ barədə 8 sayılı (2006) ümumi şərh.

Bir çox əlilliyi olan şəxslər ailə qurmaq, cəmiyyətdə yaşamaq, sərbəst birləşmək, zorakılıqdan müdafiə və ədalət mühakiməsinə çıxış və təhsil hüququndan, həmçinin icma əsaslı xidmətlərdən faydalanmadan uzun müddət müəssisələrdə yaşayırlar. Yerli icmada inklüziv təhsilin tətbiqi əlilliyi olan şəxslərin müəssisələrə yerləşdirilməsinə son qoymaq üçün strateji öhdəliklə birlikdə həyata keçirilməlidir (aşağıdakı bəndə- 66-ya nəzər salın). İştirakçı dövlətlər əlilliyi olan şəxslər tərəfindən inklüziv təhsil hüququndan istifadə etməsi üçün zəruri olan bilik, bacarıq və sərişələrin inkişaf etdirilməklə yerli icmalarından faydalanması və ona töhfə verilməsində rol oynadığını nəzərə almalıdırlar.

53. Inklüziv təhsilin səmərəli şəkildə həyata keçirilməsi üçün əlilliyi olan şəxslərin müstəqil fərdi hərəkət etmək imkanlarını təmin edilməlidir (20-ci maddə). Təhsil müəssisələrinə müyəssəriliyi təmin etmək üçün müyəssər nəqliyyat vasitələri və fərdi yardım olmadıqda, əlilliyi olan şəxslər, xüsusən də görmə qabiliyyəti tam məhdud və zəif olan şəxslərin müstəqil hərəkət etməsi üçün mobillik bacarıqları ilə bağlı təlim keçilməlidir. İştirakçı dövlətlər həmçinin əlilliyi olan şəxsləri münasib qiymətə hərəkəti asanlaşdıran vasitələr və qurğular əldə etmək imkanı verməlidir.

54. Əlilliyi olan şəxslərin təhsildən tam faydalanması üçün ayrı-seçkiliyə yol verilmədən mümkün yüksək səhiyyə standartından faydalanmaq hüququna (25-ci maddə) malik olmaları vacibdir. Əlilliyi olan şəxslərin səhiyyə, müayinə və müalicə xidmətlərinə çıxışının təmin edilməməsi onların təhsil müəssisəsində səmərəli təhsil almaq hüququna ciddi zərər vurur. İştirakçı dövlətlər gender əsaslı, təhsil xidmətləri ilə əlaqəli və sağlamlıq ehtiyaclarının davamlı monitorinqini təmin edən sağlamlıq vəziyyəti, gigiyena və qidalanma ilə bağlı proqramları qəbul etməlidirlər. Bu cür proqramlar universal dizayn və müyəssərlik prinsiplərinə əsaslanmalı, müntəzəm olaraq məktəbə tibb bacılarının baş çəkməsini və tibbi yoxlanışların keçirilməsini təmin etməli, yerli səviyyədə tərəfdaşlığı gücləndirməlidir. Əlilliyi olan şəxslər digərləri ilə bərabər şəkildə, müyəssər formatlarda, elmi sübütlərə əsaslanan, yaşa uyğun, əhatəli və inklüziv cinsi təhsil ilə təmin edilməlidir.

55. İştirakçı dövlətlər xüsusilə də təhsil, səhiyyə, məşğulluq və sosial xidmət sahəsində abilitasiya və reabilitasiya xidmətlərinin təmin edilməsi üçün səmərəli tədbirlər həyata keçirməlidir (26-cı maddə). Bu cür xidmətlər erkən mərhələdə başlamalı, fərdin ehtiyaclarının və güclü tərəflərinin çoxsahəli şəkildə qiymətləndirilməsinə, maksimum müstəqilliyinə, tam fiziki, əqli, sosial və peşəkar qabiliyyətlərə nail olunmasına və onları həyatın bütün sahələrinə cəlb edilməsinə əsaslanmalıdır. Komitə erkən diaqnostika və həmyaşd dəstəyini təşviq edən icma əsaslı reabilitasiyanın yaradılmasının əhəmiyyətini vurğulayır.

56. Keyfiyyətli inklüziv təhsil əlilliyi olan şəxsləri açıq, inklüziv və müyəssər iş mühitində iştirakı üçün zəruri olan bilik, bacarıq və özünəinamı aşılamaq yolu ilə iş həyatına hazırlamalıdır (27-ci maddə).

57. Inklüziv təhsil hüququnun həyata keçirilməsi siyasi və ictimai həyatda səmərəli iştirakı gücləndirir. Bütün tələbələr üçün tədris proqramları siyasi və sosial proseslərdə iştirakın əsas elementləri kimi vətəndaşlıq, özünümüdafiə və təmsilçiliyini təmin edən bacarıqlarla bağlı mövzuları əhatə etməlidir. İctimai işlərdə iştiraka həmkarlar ittifaqları kimi tələbə təşkilatlarının yaradılması və bu cür təşkilatların fəaliyyətində iştirak daxildir və iştirakçı dövlətlər əlilliyi olan şəxslərin tələbə təşkilatları yaratmağa, onlara qoşula bilmələri və bu təşkilatlarda seçdikləri

dildən və ünsiyyət vasitələrindən istifadə edərək səmərəli və tam şəkildə iştirak etmələrinə şərait yaramalıdır (29-cu maddə).

58. İştirakçı dövlətlər əlilliyi olan uşaqların digər uşaqlarla birlikdə asudə və istirahət vaxtının keçirilməsində, oyunlarda, yarışlarda və ya idman tədbirlərində, o cümlədən məktəb sistemi çərçivəsində keçirilən tədbirlərdə iştirakı üçün maneələri aradan qaldırmalı və imkanların inklüziv, müəssər olmasını təbliğ etməlidir (30-cu maddə)²¹. Əlilliyi olan şəxslərin mədəni həyatda iştirak etmək və yalnız öz mənafeləri üçün deyil, həm də cəmiyyətin zənginləşdirilməsi məqsədi ilə təhsil mühitində onların yaradıcı, bədii və intellektual potensiallarını inkişaf etdirmək üçün bütün zəruri tədbirləri görürlər. Bu cür tədbirlər əlilliyi olan şəxslərin işarət dilləri və eşitmə qabiliyyəti tam məhdud olan şəxslərin mədəniyyəti daxil olmaqla, xüsusi mədəni və dil özünəməxsusluğunun tanınması hüququnu təmin etməlidir.

V. Milli səviyyədə həyata keçirilmə

59. Komitə 24-cü maddənin həyata keçirilməsində iştirakçı dövlətlərin üzləşdiyi bir sıra çətinlikləri müəyyən etmişdir. Bütün əlilliyi olan şəxsləri inklüziv təhsillə təmin etmək üçün aşağıdakı tədbirləri milli səviyyədə həyata keçirməlidir.

60. Təhsilin bütün pillələrində əlilliyi olan şəxslərin, eləcə də digər şəxslərin təhsilini təmin etmək Təhsil Nazirliyinin vəzifəsidir. Bir çox ölkələrdə əlilliyi olan şəxslərin təhsili hazırda sosial rifah və səhiyyə nazirliklərinə səlahiyyətlərinə aid edilmişdir ki, bu da əsas təhsil qanunvericiliyi, siyasətləri, planları və resurslarından təcrid edilmə, əlilliyi olan şəxslərin təhsilində adambaşına düşən investisiyanın aşağı olmasına, inklüziv təhsili dəstəkləmək üçün ümumi və əlaqəli strukturun olmaması, məktəbə qeydiyyat, əldə edilmiş nailiyyətlər üzrə vahid məlumat bazasının və inklüziv təhsillə bağlı müəllim hazırlığının olmaması ilə nəticələnmişdir. İştirakçı dövlətlər əlilliyi olan şagirdlərin təhsilini təhsil nazirliyinin səlahiyyətlərinə daxil etmək üçün təcili tədbirlər görməlidirlər.

61. İştirakçı dövlətlərin bütün dövlət orqanları hərtərəfli və birgə əməkdaşlıq etməklə inklüziv təhsilin tətbiqi ilə bağlı vəzifələri yerinə yetirməlidirlər. Inklüziv təhsil yalnız təhsil nazirlikləri tərəfindən həyata keçirilə bilməz. Konvensiyanın əsas maddələrinin icrasında məsul olan aidiyyəti bütün nazirliklər və komissiyalar vahid yanaşmaya nail olmaq və ümumi gündəliyin qəbul edilməsi məqsədilə inklüziv təhsil sistemi yaratmalı və bu sistemin təsirlərini başa düşməlidirlər. Bu öhdəlikləri yerinə yetirmək məqsədilə aidiyyəti bütün nazirliklər üçün cavabdehlik tədbirləri görülməlidir. Eyni zamanda, xidmət təminatçıları, əlilliyi olan şəxsləri təmsil edən təşkilatlar, mətbuat, vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları, yerli icra hakimiyyət orqanları, tələbə birlikləri və federasiyaları, universitetlər və təhsil institutları ilə tərəfdaşlıq qurulmalıdır.

²¹ Eyni yerdə, uşağın asudə və istirahət vaxtının keçirilməsində, oyunlarda, yarışlarda iştirak, mədəni həyat və incəsənətlə bağlı hüququ barədə 17 sayılı (2013) ümumi şərh.

62. İştirakçı dövlətlər əlilliyin insan hüquqlarına əsaslanan modelindən istifadə etməklə və bütün səviyyələrdə 24-cü maddəyə tam riayət etməklə əlilliklə bağlı qanunları qəbul etməli və həyata keçirməlidirlər. Komitə xatırladır ki, 4-cü maddənin 5-ci bəndinə əsasən, federal dövlətlərdən tələb olunur ki, 24-cü maddə məhdudiyyətsiz və ya istisnasız olaraq onun bütün tərkib hissələrinə şamil etsin.

63. İnküziv təhsil ilə bağlı hərtərəfli və əlaqələndirilmiş qanunlar və təlimatlar toplusu və onların həyata keçirilməsi üçün xüsusi və müvafiq plan və icra edilməməyə görə sanksiyalar qəbul edilməlidir. Bu qanunlar və təlimatlar bütün təhsil müəssisələrində bütün tələbələr üçün çeviklik, müxtəliflik və bərabərlik məsələlərini həll etməli və hökumət səviyyəsində məsuliyyətlər müəyyən etməlidir. Aşağıdakı əsas xüsusiyyətlərə malik olmalıdırlar:

(a) Beynəlxalq insan hüquqları standartlarına riayət edilməsi ;

(b) Təhsilin bütün səviyyələrində "inküzivlik" anlayışının aydın tərfi və onunla bağlı konkret məqsədlərin müəyyənləşdirilməsi. İnküzivliklə bağlı prinsiplər və təcrübələr yalnız əlavə proqram deyil, islahat prosesinin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi nəzərdən keçirilməlidir;

(c) İnküziv təhsil hüququn qanunvericilik bazasının əsas elementi kimi tanınması. Məsələn, tələbələr "təhsilsiz" kimi müəyyən edən müddəalar ləğv edilməlidir;

(d) Əlilliyi olan şagirdlərin ümumi təhsil sistemi çərçivəsində digərləri ilə bərabər şəkildə inküziv öyrənmə imkanları ilə təmin edilməsi və onların hər birinin bütün səviyyələrdə ehtiyac duyduqları yardımı almaq hüququna təminat verilməsi;

(e) Komitənin 2 sayılı ümumi şərhinə uyğun olaraq bütün yeni məktəbləri müyəssərlik standartlarına və universal dizayn prinsipinə uyğun layihələndirilməsini və tikilməsini və mövcud məktəbləri isə uyğunlaşdırılması tələbinin qoyulması. Bu baxımdan dövlət satınalma prosedurunun tətbiqi təşviq edilir.

(f) Bütün səviyyələrdə inküziv təhsil sisteminin tətbiqində irəliləyişləri izləmək və müvafiq siyasət və proqramların həyata keçirilməsini və lazımı resursların ayrılmasını təmin etmək üçün inküziv təhsillə bağlı hərtərəfli keyfiyyət standartlarının yaradılması və əlilliyi əhatə edən monitoring mexanizmlərinin yaradılması;

(g) Siyasətlərin həyata keçirilməsi üçün lazımı resurslarla təmin olunması və müyəssər monitoring mexanizmlərinin tətbiq edilməsi;

(h) Resurslardan səmərəli istifadə ilə yanaşı insan hüquqları standartlarına əsaslanan inküzivliyi təşviq etmək üçün ağlabatan uyğunlaşdırılmanın təmin edilməsinin zərurətinin qəbul edilməsi və bu uyğunlaşdırılma təmin edilmədikdə sanksiyaların tətbiq edilməsi;

(i) İnküziv təhsilə təsir etmək potensialına malik bütün qanunlarda inküzivlik konkret hədəf olması barədə aydın bəyanat;

(j) Əlilliyi olan şəxslərin inküziv təhsil şəraitində müvəffəqiyyətli olmaları üçün lazımı dəstəyi tez bir zamanda müəyyən etmək, qiymətləndirmək və təmin etmək üçün ardıcıl mexanizmin yaradılması;

(k) Yerli icra hakimiyyət orqanlarının əlilliyi olan şəxslər də daxil olmaqla bütün təhsil alan şəxsləri inklüziv təhsil mühit və siniflər, həmçinin münasib dillərdə ünsiyyətin müyəssər üsul və formatları ilə təmin etmək öhdəliyinin olması;

(l) Uşaqlar da daxil olmaqla bütün əlilliyi olan şəxslərin öz fikirlərini ifadə etmək hüququna malik olmasını və bu fikirlərin təhsil sistemində, o cümlədən məktəb şuraları, idarəetmə orqanları, yerli və mərkəzi icra hakimiyyət orqanları və təhsil sahəsində qəbul edilmiş qərarlara etiraz etmək və şikayət etmək mexanizmləri vasitəsilə lazımi qaydada nəzərə alınmasını təmin edilməsi;

(m) Bütün maraqlı tərəflər, o cümlədən əlilliyi olan şəxsləri təmsil edən təşkilatları, agentlikləri, inkişaf naminə təşkilatları, qeyri-hökumət təşkilatları və əlilliyi olan şəxslərin valideynləri və himayəçiləri arasında tərəfdaşlıq və əlaqələndirmənin yaradılması.

64. Qanunvericilik əlilliyi olan uşaqlar da daxil olmaqla, əlilliyi olan şəxsləri təmsil edən təşkilatlarla məsləhətləşərək hazırlanmış və inklüziv təhsil sisteminin həyata keçirilməsi prosesini ətraflı əks etdirən təhsil planı ilə dəstəklənməlidir. Bu plan vaxt çərçivəsini, ardıcılığı təmin etmək üçün qrafik və ölçülə bilən hədəfləri və tədbirləri əhatə etməlidir. Bu plan irəliləyişləri, məlumat bazasını, ayrılan vəsaitləri, məlumatların toplanması metodlarının keyfiyyətini, məktəbə getməyən əlilliyi olan uşaqların sayı, qarşıya çıxan maneələr və çətinlikləri, qüvvədə olan qanunlar və siyasətləri, habelə əlilliyi olan şəxslərin, onların ailə üzvlərinin qayğılarını özündə əks etdirən inklüziv təhsillə bağlı mövcud vəziyyətin hərtərəfli təhlilinə əsaslanmalıdır.

65. İştirakçı dövlətlər təhsil hüququnun pozulması zamanı müstəqil, səmərəli, müyəssər, şəffaf, təhlükəsiz və tətbiq edilə bilən şikayət mexanizmləri və hüquqi vasitələrlə təmin etməlidirlər. Əlilliklə bağlı şikayətlərə baxan ədalət mühakiməsinə çıxış təmin edilməlidir. İştirakçı dövlətlər, həmçinin təhsil hüququnun pozulmasına və ya ondan məhrum edilməsinə qarşı mübarizə üsulları barədə geniş ictimaiyyətin və əlilliyi olan şəxsləri təmsil edən təşkilatlar da daxil olmaqla əlilliyi olan şəxslərin məlumatlandırılmasını təmin etməlidirlər.

66. Inklüziv təhsil institusionallaşma ilə ziddiyyət təşkil edir. İştirakçı dövlətlər əlilliyi olan şəxslər üçün de-institusionallaşmanı yaxşı planlaşdırılmış və strukturlaşdırılmış prosesdə həyata keçirməlidir. Bu proses aşağıdakıları əhatə etməlidir: keçidi nizamlı şəkildə təmin edən vaxt çərçivəsinin müəyyən edilməsi, icma əsaslı xidmətlərin verilməsi öhdəliyinin qanunvericiliyə daxil edilməsi, maliyyə resurslarının yenidən bölüşdürülməsi, icma əsaslı xidmətlərin dəstəklənməsi və gücləndirilməsi üçün multidissiplinar çərçivələrin yaradılması, ailələrə dəstəyin göstərilməsi, əlilliyi olan uşaqları və şəxsləri təmsil edən təşkilatlarla, o cümlədən valideynlər və ya himayədarlarla əməkdaşlıq və məsləhətləşmələrin aparılması. Bu proses tətbiq olunana qədər müəssisələrdəki əlilliyi olan şəxslər icma daxilindəki inklüziv təhsil müəssisələri ilə əlaqələndirməklə dərhal inklüziv təhsil çıxışı təmin edilməlidir.

67. Erkən uşaqlıq dövründə müdaxilələr xüsusilə əlilliyi olan uşaqların təhsildən faydalanma qabiliyyətini artırılması, onların məktəbə qəbulunu və davamiyyətini dəstəklənməsi üçün faydalıdır. Bütün bu müdaxilələr uşağın ləyaqətinə və müstəqilliyinə hörməti təmin etməlidir. 2030-cu ilədək Dayanıqlı İnkişaf Gündəliyinə və 4-cü Dayanıqlı İnkişaf Məqsədinə uyğun olaraq iştirakçı dövlətləri keyfiyyətli erkən uşaq inkişaf və qayğı xidmətlərinə və məktəbəqədər təhsilə çıxışın, eləcə də əlilliyi olan azyaşlı uşaqların valideyn və himayəçilərini yardım və

təlimlərlə təmin edilməsinə təşviq edilir. Əlilliyi erkən aşkarlanan və erkən yaşlarından dəstək alan uşaqların məktəbəqədər və ibtidai təhsil pillələrində inklüziv təhsil müəssisələrinə çətinlik çəkmədən qəbul olma ehtimalı digərlərinə nisbətən daha yüksəkdir. İştirakçı dövlətlər bütün müvafiq nazirlikləri, dövlət orqanları və qurumları, əlilliyi olan şəxsləri təmsil edən təşkilatları və digər qeyri hökumət təşkilatları arasında koordinasiyanı təmin etməlidirlər.

68. 31-ci maddəyə əsasən iştirakçı dövlətlər 24-cü maddə üzrə öz öhdəliklərini yerinə yetirməyə imkan verən siyasət, plan və proqramların formalaşdırılması məqsədilə müvafiq məlumat toplamaladırlar. Onlar müxtəlif əlilliyi olan şəxslərin sayı ilə bağlı etibarlı məlumat çatışmazlığını və təhsilə çıxışa, təhsil müddətinə, təhsildə nailiyyətə və əqlabatan uyğunlaşdırılmanın təmin edilməsi və nəticələrinə dair kifayət qədər araşdırma və ya məlumatın olmaması ilə bağlı problemləri aradan qaldırmaq üçün addımlar atmalıdırlar. Müəssisələrdə yaşayan əlilliyi olan tələbələrdə daxil olmaqla, əlilliyi olan tələbələrə dair məlumat toplanılmasında siyahıyaalmalar, sorğular və inzibati məlumat sistemləri, o cümlədən Təhsil Müəssisələrinin İdarəetmə İnformasiya Sistemindən istifadə edilməlidir. İştirakçı dövlətlər əlilliyi olan şəxslərin keyfiyyətli inklüziv təhsildən faydalanmasına, təhsilini davam etdirməsi və nailiyyət əldə etməsinə maneə olan baryerləri aradan qaldırılması ilə bağlı səmərəli tədbirlər görülməsi məqsədilə həmin baryerlərə dair ayrı-ayrılıqda və konkret məlumatlar toplamaladırlar. Bundan əlavə, keyfiyyətli məlumatlarının toplanmasına dair mexanizmlərindən əlilliyi olan şəxslərin təcrid edilməsinin, eləcə də valideynlərin əlilliyi olan övladının olduğunu gizlətməsi, doğum haqqında qeydiyyatın aparılmaması və əlilliyi olan şəxslərin müəssisələrə yerləşdirilməsi faktiki olaraq görünməməsinə dair faktların aradan qaldırılması üçün strategiyalar qəbul edilməlidir.

69. İştirakçı dövlətlər tədricən həyata keçirmə prinsipinə uyğun olaraq inklüziv təhsilin həyata keçirilməsi məqsədi ilə təhsil sektoru planı və sektorlararası planların hazırlanması zamanı zəruri insan və maliyyə resursları ayırmalıdırlar. İştirakçı dövlətlər bütün əlilliyi olan şəxslərin təhsil hüququnu təmin etmək üçün idarəetmə sistemləri və maliyyələşdirmə mexanizmləri ilə bağlı islahatlar həyata keçirməlidir. Onlar həmçinin büdcədən vəsait ayrılması üçün dövlət satınalmaları prosedurları və özəl sektorla tərəfdaşlıqlar çərçivəsində yaradılmış mexanizmlərdən istifadə etməlidirlər. Bu vəsaitlər, məhdud vaxt çərçivəsində mövcud təhsil müəssisələrində müəssərliyin təmin edilməsinə, müəllimləri inklüziv təhsil üzrə hazırlanmasına, əqlabatan uyğunlaşdırılmanın təmin edilməsinə, məktəbləri müəssər nəqliyyat vasitələri ilə təmin edilməsinə, münasib və müəssər dərs vəsaitləri və tədris materialları ilə təmin edilməsinə, köməkçi texnologiyalar və işarət dilinin təmin edilməsinə, stiqləmə və ayrı-seçkililiyin xüsusilə təhsil mühitlərində zorakılığın aradan qaldırmaq üçün məlumatlılığın artırılması ilə bağlı təşəbbüslərin həyata keçirilməsinə yönəlməlidir.

70. Komitə iştirakçı dövlətləri əlilliyi olan şəxslər üçün təcrid olunmuş təhsil müəssisələrinə ayrılan resursları inklüziv müəssisələrə köçürməyə çağırır. İştirakçı dövlətlər əlilliyi olan şəxslərə zəruri dəstəyin göstərilməsi üçün inklüziv təhsil müəssisələri üçün vəsaitlərin ayrılması və stimullaşdırmanı təmin edilməsi məqsədi ilə maliyyələşdirmə mexanizmi hazırlamaladırlar. Ən uyğun maliyyələşdirmə modelinin müəyyən edilməsinə mövcud təhsil vəziyyəti və onun təsirinə məruz qalan əlilliyi olan tələbələrin ehtiyacları əhəmiyyətli şəkildə təsir göstərməlidir.

71. Məktəbəqədər, ibtidai, orta, ali və peşə təhsili səviyyələrdə bütün müəllimlərin inklüziv təhsil mühitində işləmələri üçün zəruri bacarıq və dəyərləri inkişaf etdirmələri məqsədi ilə

onlara təlim keçirilməsi üçün tədbirlər görülməlidir. Bu proses təlim və ixtisasartırma proqramları iştirakçılara lazımi bacarıq səviyyəsinə mümkün qədər tez çatmaq imkanı verməklə inklüziv təhsil sisteminə keçidi asanlaşdırmaq üçün uyğunlaşdırılmalıdır. Bütün müəllimlər inklüziv şəraitdə işləməyə hazırlamaq, eləcə də inklüzivliyin müxtəlif çətinlikləri qarşısında problemləri daha asan həll etmək və özünə inamı artırılması üçün xüsusi hazırlanmış kurslar və təlim modulları ilə təmin edilməlidirlər. Müəllimlərin təlimin məzmunu şagirdlərin funksional bacarıqlarını (onların güclü tərəflərini, qabiliyyət və öyrənmə üsullarını) aşkar etməyə imkanı verən inklüziv pedaqogikanı, insan müxtəlifliyi, artımı və inkişafı barədə başlıca anlayış, əlilliyin insan hüquqları modeli ilə bağlı əsas bilikləri əhatə etməlidir. Müəllimlər həmçinin, Brayl əlifbası, böyük şriftlərlə çap, müəssər multimedia vasitələri, asan oxunan formalar, sadələşdirilmiş dil, işarət dili və eşitmə qabiliyyəti tam məhdud olan şəxslərin mədəniyyəti, ünsiyyətin gücləndirici və alternativ metod, üsul və formatlardan, əlilliyi olan şəxslər üçün uyğun tədris texnikası və materiallarından istifadə üzrə təlim keçməlidir. Bundan əlavə, müəllimlərə fərdi təlimatın təmin edilməsi, eləcə də fərdi öyrənmə üsulları və qabiliyyətlərinə uyğunlaşdırılmış müxtəlif tədris metodlarından istifadə etməklə eyni mövzunun tədrisi, fərdi ehtiyacları ödəmək üçün fərdi təhsil planlarının işlənilməsi və hazırlanması və həyata keçirilməsi və tələbələrin təhsil məqsədlərinə yönəlmiş pedaqogikanın tətbiqi ilə bağlı praktiki təlimatla təmin edilməsi və dəstək göstərilməlidir.

72. Inklüziv təhsil bütün səviyyələrdə təhsil müəssisələrində müəllimlər üçün dəstək və resurs sisteminin olmasını tələb edir. Bu sistemə eyni regiondakı məktəblər, o cümlədən universitetlər arasında əməkdaşlığı qurulması, komanda tədrisi, müştərək tələbə qiymətləndirmə prosesləri, həmyaşd dəstəyinin təmin edilməsi və mübadilələrin aparılması, habelə vətəndaş cəmiyyəti ilə tərəfdaşlıq daxil ola bilər. Əlilliyi olan şagirdlərin valideynləri və onlara qulluq edən şəxslər ehtiyac olduqda, fərdi proqramlar da daxil olmaqla, tədris proqramlarının hazırlanması və həyata keçirilməsində tərəfdaş kimi iştirak edə bilərlər. Onlar müəllimlərə məsləhət verməkdə və şagirdlərə fərdi dəstək təklif etməkdə və onlara kömək etməkdə həlledici rol oynaya bilər, lakin onların iştirakı heç bir halda bir şəxsin təhsil sisteminə qəbul üçün ilkin şərt olmalıdır. İştirakçı dövlətlər müəllimlərə dəstək verən bütün mənbələrdən istifadə etməli, o cümlədən əlilliyi olan şəxsləri, əlilliyi olan tələbələri təmsil edən təşkilatları və yaşlılarla məsləhətləşmə, tərəfdaşlıq və problemlərin həllinə töhfə verə bilən yerli icma üzvlərini səfərbər etməlidirlər. Onların cəlb edilməsi sinifdə əlavə resursu təmin edilməsinə, yerli icmalarla əlaqə yaradılmasına, maneələri aradan qaldırılmasına və müəllimləri əlilliyi olan tələbələrin güclü tərəflərinə və ehtiyaclarına daha həssas və diqqətli yanaşmasına imkan verir.

73. Səlahiyyətli orqanlar inklüziv təhsilin tətbiqi ilə bağlı qanun, siyasət və proqramları həyata keçirmək üçün bütün səviyyələrdə lazımi vasitə və resurslara malik olmalıdır. İştirakçı dövlətlər bütün aidiyyəti orqanların qanunla müəyyən edilmiş öhdəlikləri barədə lazımi qaydada məlumatlandırılması və əlilliyi olan şəxslərin hüquqlarının daha yaxşı başa düşülməsi ilə bağlı təlim proqramlarının hazırlanmasını və həyata keçirilməsini təmin etməlidirlər. Inklüziv təhsillə bağlı siyasət və təcrübələri tətbiq etmək üçün lazım olan bacarıq və biliklərə daxildir: inklüziv təhsil konsepsiyası və onun məqsədləri, müvafiq beynəlxalq və milli qanunvericilik və siyasətlər haqqında biliklər, yerli inklüziv təhsil planlarının hazırlanması, əməkdaşlıq və tərəfdaşlıq, məktəblərə dəstək, təlimat və nəzarət, monitorinq və qiymətləndirmə.

74. İnküziv, keyfiyyətli təhsil sisteminin tətbiqi əlilliyi olan tələbələrə üzlaşdiyi maneələri nəzərə alan şagirdlərin naliyyətlərinin qiymətləndirilməsi və monitorinqi metodların yaradılmasını tələb edir. Şagirdlərin və məktəblərin yeganə müvəffəqiyyət göstəricisi kimi istifadə edilən standart testlərinin nəticələrinə əsaslanan ənənəvi qiymətləndirmə sistemləri əlilliyi olan tələbələr üçün əlverişsiz ola bilər. Əsas diqqət böyük məqsədlərə fərdi inkişafı nail olunmasına yönəldilməlidir. Müvafiq tədris metodları, dəstək və uyğunlaşdırma vasitəsilə bütün tədris proqramları əlilliyi olan tələbələr də daxil olmaqla, bütün tələbələrin ehtiyaclarına uyğunlaşdırıla bilər. İnküziv qiymətləndirmə sistemləri fərdi dəstək vasitəsilə də təkmilləşdirilə bilər.

75. 33-cü maddəyə əsasən və inküziv təhsil sisteminin yaradılması vasitəsilə təhsil hüququnun təmin edilməsi əldə edilmiş tərəqqinin ölçülməsi üçün iştirakçı dövlətlər 4-cü Dayanıqlı İnkişaf Məqsədinə uyğun olaraq struktur, proses və nəticə göstəricilərinə, həmçinin hər bir göstərici üzrə baza və hədəflərə malik monitorinq sistemləri yaratmalıdırlar²². Əlilliyi olan şəxsləri onları təmsil edən təşkilatlar vaistəsi ilə göstəricilərin müəyyənləşdirilməsinə, məlumat və statistikanın toplanmasına cəlb edilməlidirlər. Struktur göstəricilər inküziv təhsilin tətbiqi ilə bağlı maneələri qiymətləndirilməlidir və yalnız əlilliyə görə ayrı-ayrılıqda məlumatların sadə toplanması ilə məhdudlaşmamalıdır. Fiziki mühitlətin müyəssərliyi ilə bağlı dəyişikliklər, məktəb proqramlarının uyğunlaşdırılması və ya pedaqoji kadrların hazırlanması ilə əlaqəli göstəriciləri təhsil sisteminin dəyişiklik gedişatına nəzarət etməyə imkan verəcəkdir. İnküziv məktəblərdə oxuyan əlilliyi olan şəxslərin təhsillərinin sonunda rəsmi sertifikat və ya diplom alanların faizi və ya onların orta təhsilə qəbul faizlərinin daxil olduğu nəticə göstəriciləri də müəyyən edilməlidir. İştirakçı dövlətlər həmçinin, məsələn, YUNESKO-nun tövsiyə etdiyi beş meyar əsasında təhsilin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsini nəzərdən keçirməlidirlər: hüquqlara hörmət, bərabərlik, faydalılıq, aktualıq, səmərəlilik və effektivlik. Həmçinin, kvotaların və ya həvəsləndirici mükafatların müəyyən edilməsi kimi müsbət tədbirlərinin tətbiqini də nəzərdən keçirilə bilər.

76. Komitə bir çox ölkələrdə özəl təhsil müəssisələrinin sayının artdığını qeyd edir. İştirakçı dövlətlər inküziv təhsil hüququnun təkcə dövlət təhsil müəssisələri deyil, bütün təhsil müəssisələrini əhatə etdiyini qəbul etməlidirlər. Onlar üçüncü tərəflər tərəfindən, xüsusən də biznes sektorunda törədilən hər hansı hüquq pozuntularının qarşısının alınması üçün tədbirlər görməlidirlər. Təhsil hüququ ilə bağlı bu tədbirlər inküziv təhsili təmin etməyə zəmanət verməlidir və zəruri olduqda qanunlar və qaydalar, monitorinq tədbirləri, nəzarət və icra öhdəliyinə, həmçinin biznes müəssisələrinin əlilliyi olan şəxslərin öz hüquqlarından istifadə etməsinə və səmərəli şəkildə həyata keçirməsinə necə təsir göstərəcəyini müəyyən etməyə yönəlmiş siyasətlər hazırlamalıdır. Təhsil müəssisələri, həmçinin özəl təhsil müəssisələri və qurumları müyəssərlik və ya ağlabatan uyğunlaşdırılmanı təmin etmək üçün əlavə xərc tələb etməməlidir.

²² BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığı, İnsan hüquqları üzrə göstəricilər: Qiymətləndirmə və icraya dair Təlimat (Nyu-York və Cenevrə, 2012).